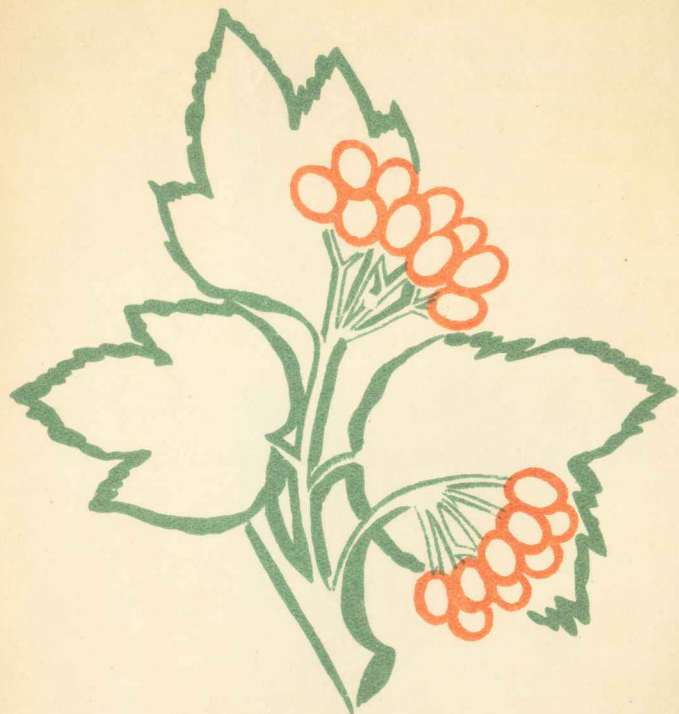

36-2818

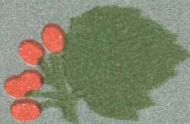
2018
Ціна 1 крб. 65 коп.

Вит. Чигирин
ДІВЧАТА

ДЕРЖЛІТВИДАВ

211 936

ВІТАЛИ ЧИГИРИН

ДІВЧАТА

ДЕРЖАВНЕ
ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО
КИЇВ • 1936

Д Е Р Ж
М И Т
Б И Д Л А В

НЕ ВМИРАЙТЕ, ДІДУ

ПОВІСТЬ

ОЙ НЕ СТЕЛИСЬ, БАРВІНОЧКУ ...

Пленум сільради довго не починали — представник про щось востанне домовлявся по телефону з головою райвику, а надворі так принадно виграла гармонь і так хвацько вибивав бубон що її серце не витримало.

Вона вирішила вийти на ганок і хоч одним оком глянути туди, де веселяться подружки й хлопці. Та варто було вволити перше бажання,

Редактор *М. Потапчик*
Художник *Г. Пустовійт*
Техкерівник *Я. Бронштейн*
Коректор *В. Вороніна*

як миттю виспіло друге: справді, чому не піти ближче до гурту, під жовте світло бляклого ліхтаря, постояти хвилину, а то й пройти один круг у задьористій польці... Нехай не кажуть дівчата, що задаватись почала, як членом сільради обрали, однак не перетанцюють, а засідання швидко, мабуть, не почнеться—видно, надовго затяглася розмова з районом...

Так міркуючи, дівчина рушила через дорогу, до кооперативної крамниці,— під її навісом розташувалися музики. Підійшла непомітно, з нічної чорноти,— темряву ще більше підкреслював миготливий ліхтар,—але такі вже Іванові очі, вони бачать її, мабуть, і крізь стіну. Хлопець одразу помітив, вийшов з гурту, кріпко стиснув за плесна рук,— „здоров, Василю!“—привітався і повів у рухливе коло.

Василина любила танцювати з руським іздовим, він так легко й серйозно танцює, ніби виконує важливу роботу, без жодних вигуків і непристойних рухів, а це трапляється рідко, бо хлопці, особливо ті, що погано танцюють, вже після другого тура розпалюються і починають стрибати, як молоді цапи. А може були й додаткові мотиви до того, що дівчина віддавала перевагу Іванові, і часом не тільки в танцях, та про це вона не думала, хоч, засинаючи, часто бачила перед собою розумні карі очі, вогкі, трохи потріскані губи

хвилястий чуб і широкі груди руського парубка. Так приємно притулитись до цих сильних грудей, ні про що не думати й кружляти, кружляти у веселій дріботливій польці,— на серці тоді так солодко і млосно, що навертаються сльози, хочеться співати й плакати разом...

Пари мінялися; зморені танцюристи сідали на поміст, поруч музик, на їхнє місце виходили інші, а Василина з Іваном усе танцювали й танцювали, не було на них втоми.— Та чи ви показалися?— дивувалися дівчата.— Допалася Василина,— додала Жовтогузівська Пріська і весь вечір сиділа поруч гармоніста похмура й мовчазна,— щось нездужаю,— одказувала хлопцям, коли тягли в танок. Знаємо чого!—глузливо кивали на танцюристу пару ображені кавалери і з сміхом зникали в гурті.

Коли всі потомилися й на крузі залишились тільки дві пари—Василина та Іван і Марина з Артемом,—Пріська почала пісню:

Ой не стелись, барвіночку,
Та й по тій крутій горі,
Ой не втішайтесь, злії воріженьки,
Ви пригодоньці моїй...

Стомлений гармоніст зрадів причині замовкнути,—однаково Івана з Василюю не переграєш,—і, сіпнувши міх востанне, замовк на висо-

кій ноті. Дівочькі й парубочі голоси хотіли було увімкнутися в пісню, але спів виходив безладний, голоси одкашлювалися й засоромлено вмовкали,— видно, Приська таки справді сьогодні нездужає, надто вже високо почала, ще чого доброго пуп розв'яжеться!

— Почни ти, Василю! — загукали дівчата.— Це ж твоя любима.

Пісня таки справді була улюблена Василюю, вона ладна співати її цілий день і не набридне, та коли ж пора йти на збори... І так загулялася, нехай йому купа лиха!

— Не можу, сестрички, ніколи. Треба на пленум бігти.

— От уже й ніколи! Встигнеш з козами на торг, збори ще, мабуть, і не починалися...

— Як з Іваном танцювати, то є коли! — підкусювала Приська.

Василина почервоніла, — добре, що темно надворі, — хотіла сказати Присьці щось дошкульне й зле, але стрималася; — справді, свиня я, через той танок на збори спізнюся, таки доведеться співати, бо з Іваном танцювала, танцювала, а тут раптом на засідання приспічило. Іван же сьогодні хороший, ой, хороший який! Мабуть, бреше Приська, що мене не гарною взивав...

— Ну, добре, дівчата, поспіваємо, тільки недовго, — згодилася дівчина і голосом, дзвінким

та чистим як кришталь, продовжила Присьчину пісню :

Бо моя пригода, козацька врода,
Як та рання роса ...
Як вітер повіє, сонечко пригріє,
Роса на землю впаде,
Так моя незгода, людська поговорка,
Собі марно пропаде!..

З перших слів пісню підхопив гурт молодих голосів, і вона залунала в нічній тиші, дзвінка й дужа, віяло від неї великою пристрасстю і силою.

Ніби на поклик пісні за Селезнівським бором виринуло ясне коло місяця. Воно враз освітило тьмяне зелене небо над обрієм і хисткі прозорі хмарки. Рухливі під осіннім вітром, вони мчали у безвість швидко й безладно, як рідка крига на Дніпрі за великого шторму, і дух у повітрі стояв надбережний, пахнуло рибою і корою червоної лози, — гнав ці запахи з недалекої річки різкий вітер норд-вест.

Наїхали царі, та все орендарі,
Воли, вози забирають,—

ридав хор, і ставало могорошно від цих слів, саме бо з такою порою року і з такою погодою асоціюється приїзд панів-орендарів „воли-вози забирають“.

Ой беріть ви в мене
Усю худібоньку,
Не маю вам що й казать ...
А я як жив буду усе це набуду.
Воли й вози покуплю,
Мережані вози, тернові занози —
Усе сам я пороблю.

Важко було зрозуміти співакам таке чумакове
непротивенство, не так би вони розмовляли з па-
нами-царями, все орендарями, та захоплювали не
слова, а мотив цієї народної пісні, давньої, як са-
мий світ.

А на людську славу, та ще й поговірку,
Ще раз в Крим я по сіль іскожу,
Повні вози солі, повні мажі риби
Я й додому привезу!..

Ще хор доспівував останні рядки древньої пісні,
а Василина непомітно змішалась у гурті й пішла
через дорогу до сільради. Коло паркану її наздо-
гнав Іван:

— Ти надовго?

— Не знаю, — відповіла дівчина. — Як скінчиться,
так і вийду.

— Ну, йди, я чекатиму. Маю щось сказати...

Іван обняв дівчину й міцно притис до себе.

— Иди, моя... хороша!.. — прошепотів одними
губами.

— Ну, який ти... — не знала, що сказати дів-

чина, і її знов заповонило знайоме солодке по-
чуття, як тоді, уві сні, чи сьогодні в танцях. —
Годі вже, Іванику, он хтось іде...

До них справді підходила якась постать, пих-
каючи товстою цигаркою.

— Іван? — упізнав той, що підійшов. — Кого це
ти тут обіймаєш? Тю!.. — придивився він ближче: —
Та це ж заступник голови сільради!

— Який заступник, дядьку Коваленку? Василини
не впізнаєте?

— Бачиш, яка справедливість! Вона собі гуляє,
а там весь мир за неї голосує. Начальником тебе
обрали, дівко, заступником голови сільради. От!

Коваленко пішов, а Іван швидко прийняв руки
від Василининого стану.

— Що він молов? — незрозуміла дівчина. — Я від
сорому нічого не добрала.

Їй справді було невимовно соромно. Горіли
щоки, ніби від чергової учби Ружинського дядь-
ка; де ж — комсомолка, ланкова, проміняла пле-
нум сільради на гулянку... Як вона забарилася, —
час так непомітно минав, а тепер хоч і на збори
не йди. Помітять — на сміх здіймуть, та ще он
Коваленко вигадує щось...

— То що він говорив? — допитувалася Васи-
лина. — Кого заступником обрали?

— Тебе! — несподівано сердито одрубав Іван і
одвернувся.

Він стояв проти місяця мовчазний і лютий, аж страшний, проте однаково хороший. Василина мимоволі замилювалася його красивим профілем, місяць клав навколо нього тихе сяйво, краплиною живого срібла блищав на закушених вогких губах.

— Що з тобою, Іванику? Чого ти раптом? — дівчина невміло обняла непорушного хлопця за стан. — І нікуди мене не обирали, то Коваленко вигадує. Що він, в умі? — мене заступником голови! Тьху, і приверзеться ж таке!

— Не приверзеться, — озвався Іван і в голосі його чулося пом'якшення, — не приверзеться, а так воно й є. Заступником тебе обрали, тебе! — підкреслив він знову сердито.

Починала нервувати й Василина.

— Та відки це ти взяв? Повірів Коваленкові? Найшов кому! Йому, певне, самому кортіло заступником бути, а вибрали когось іншого. Ог він і вигадує... Ось ходім на збори — переконаємось... Тільки незручно йти на шапочний розбір... Ні, ходімо, мабуть, додому, завтра дізнаємось...

Молодята повернули через базар і городами попростували до Василюїної хати.

Йшли мовчки, вузькою стежкою, між кущами червоної лози й рідкими стовбурами кістлявих

осокорів. Вітер свистів у шелюгах, рипів сухим гіллям безлистих дерев, бринів у сухих молочаях металевим дзижчанням. Цікаві зорі блищали й загадково мінилися в ополонках тьмяно-зеленого неба, розмитих осіннім вітром.

— Таки тебе обрали, — порушив мовчанку Іван. — Да, тебе. Тепер я пригадую. Сьогодні в лавці Дмитро Іванович казав, що район радить обрати на заступника жінку. Але яка ж з тебе жінка?

Іван аж спинився і ніби вперше оглянув Василю.

В довгому бушлаті з нерівними полами, підпезане материною крайкою, йшло поруч нього вісімнадцятилітнє дівча. І нічого в ньому не було цікавого, Іван навіть не розуміє, що його до неї горне, до цієї дівчини, хібащо очі, сині, як ясне небо листопадової ночі, а решта все — як і в інших дівчат: ніс як ніс, ще й задерикуватий трохи, завеликий рот, високий лоб, усіяний рідкими прищиками вугрів... А от — тягне до неї, життя без неї немає, клятої і милої дівчини!

— Ну, от, бачиш? — зраділа Василина. — Сам бачиш... Яка з мене жінка?

Зраділа, бо й сама втратила була рівновагу і трохи повірила, — а що, коли й справді обрали, що я тоді робитиму, дурна та неписьменна, хіба лікнепу вистачить для того, щоб селом керувати?

— Зате в тебе більше як двісті п'ятдесят трудоднів, — з сумом одказав Іван.

— А в Жовтогузівській Пріськи? В неї теж майже стільки.

— Стільки, та не стільки...

Іван хотів сказати, що одних трудоднів мало, треба ще й голову добру мати на плечах, але такий біг думок його ще більше переконував у тому, що саме Василю обрали на заступника голови, і він замовк, віддавшись неприємним мислям.

— Та обійми мене, — сказала Василина, — собачий холод, а він іде собі осторонь...

— Уже командувать починаєш? — похмуро пожартував парубок, пригортаючи дівчину. — Воно не дуже й зручно заступника голови сільради тискать...

Василині зробилося приємно й страшно. Ось воно починається — її новий незвичайний стан! А що коли справді обрали, як тоді? Це ж, мабуть, і на вулицю не можна ходити, і подружки почнуть сторонитись, і танцювати незручно, і співати треба тільки в сельбуді. А мати що скажуть, дідусь?.. Е, ні, цьому не бувати! Хай краще йде все так, як є. Буду ланковою, в комсомол ходитиму, вчитимусь, а заступництво — хай йому біс!

— Обрали, чи не обрали, а в сільраду заступником не піду!..

— Правда? — посвітлів Іван, але тільки на мить. — Заставлять. Як обрали, то працюватимеш. Проти миру не підеш.

— А от і піду! Хай хоч що мені роблять, а я замкнусь у хаті й сидітиму вдома. І на роботу не піду, і на вулицю. Тільки...

— Що тільки?

— Тільки в комсомол не можу не піти...

— Ну от і примусять...

— Нізащо в світі! — одрізала дівчина. — Ти мене, Іванику, ще не знаєш...

Підходили до хати. Іван усе ще був сумний і трохи злий. Як стали — він подав офіційно руку й сказав розчулено:

— Що ж, прощай, Василю... Тепер я вже, мабуть, тобі не пара... Знайдеш собі якогось учителя або міліціонера...

— Кинь дурня валяти, — не на жарт розгнівалася дівчина. Холодним блиском метнувся в її очах промінь місяця. — Якщо тебе тягне до Пріськи, то можеш іти, а дурниць не вигадуй!

— Пріська? — здивувався Іван. — До чого тут Пріська?

— Знаємо до чого. Вона мені все розповідала. І те, що ти про мене кажеш...

— Брехня все. І виправдуватись не хочу. Не те в мене зараз на серці лежить. Ех, Васю, так добре почався вечір і так гірко закінчився...

Василині зробилося невимовно шкода хлопця й себе. Справді, йшла вона з дому, нічого не знала і раптом така напасть. І чого вони Приську не обрали?! Проте, може це все вигадка, прокинувся уранці і ніякої тобі постанови, просто Коваленко збрехав. Га?

Вона стала навшпиньки, обняла хлопця за шию і міцно притиснулася до грудей.

— Нікуди я, Іванику, не піду, нікуди...

— Да? Ти правду кажеш?

— Правду...

Що казала Василина — не розібрав і сам Іван.

— Мила моя, хороша!

Вітер свистів у шелюгах і вгорі, розганяв прозорі хмарки і небо між ними було сине-сине, як Василинині очі.

ТАК БУВАЄ ІНОДІ

На ранок ударив перший мороз.

Срібний іней блищав на зеленому шпориші двору, танув на стовбурі кущуватої сливи під вікном. Білим паром клубилася коло загороди купа гною, пар слався низько над землею й по-

волі змішувався з сизим туманом морозяного ранку.

Коли Василина одяглася і вийшла з хати, на дворі вже порався дід. Він брав у загороді свіжий кізяк, змішував з глиною й товсто ліпив на плетену стіну кошари.

„Значить, зима таки близько“, — подумала Василина і їй здалося, ніби вона вже бачила десь такий самий морозяний ранок і діда, що утеплює кошару, і білі клубки диму над купою гною.

Так буває іноді, що прокинеться людина вранці, гляне навколо і здасться їй, ніби все, що її оточує, десь бачено давно-давно, при чому й бути інакше не могло, а тільки так, хоч справді бачить людина речі ці вперше...

Та Василина таки бачила подібний ранок і торік, і позаторік, і може в дитинстві, тільки не могла вона бачити діда, що так любовно обліплює кошару, і білого димка коло загороди, бо тільки цієї весни повелася в подвір'ї корова, вже на Василинині ім'я записана.

Без трьох сто років живе дід Сила, а корови сподобився лише тепер. Сам не мав, покійний син і невістка не мали, — онука телицю доп'яла, преміював колгосп сементалкою...

Може, саме через те так любить дід Сила онуку: як дивиться на неї, так аж загорається весь, сльозливі й бляклі очі оживлюються і блищать

у них глибока пошана до малого дівчати, що здійснило віковичну дідову мрію — мати корову. Часто кортить старому поговорити з онукою, але що поробиш, коли сиві роки заглушили вуха, погано чує дід, а онука все поспішає й поспішає. Куди тільки вона й квапиться?..

От і тепер: помітив дід онуку, аж ліпити кинув, прислухається і приглядається, чи не скаже чого Василина.

— Га? — на всяк випадок каже дід, хоч онука нічого й не питає, — то куди зібралася, дівко?

— Кормові буряки копати! — кричить Василина, аж мати у вікно визирнула, а тоді беззвучно одними губами видрукувала: — буряки копать іду, чуєте, діду?

— Чую, чую, — розібрав дід Сила останні слова. — Ого, ще як чую, — бурмотів він задоволений, що таки поговорив сьогодні, і знову взявся до свого діла.

По дорозі Василина забігла до Пріськи. Хоч та й допікала вчора, але що ж поробиш — ланкова, треба про вихід на роботу дбати. Та й Пріська вже одійшла, то вона вчора через Івана роз'ярилася, хай йому! — милий же який він, і смішний, так налякав учора Коваленко, а воно, мабуть, і даром, щось уранці зовсім не віриться, щоб таке могло статися...

Уже з Пріською зайшли до Ялисеївської Антонини, а відти прямо через узвіз на степ; решта ланки сама збіжить, а може, дехто вже й чекає на плантації.

Як вийшли на гору, за Кривошіївським кладовищем виткнулося блякле й маленьке сонце. Воно викочувалося пухкою опукою і ніби зовсім не світило, проте туман став отідати і рідшати, десь угорі починало синіти небо, а в степу вирисовуватися недалеко могили і нові будівлі таборів.

На плантації застали кількох дівчат уже за роботою. Знову Василині довелося почервоніти: ланкова — і спізнилася, а все через ту клятву вчорашню пригоду! З Іваном перестояла — от і заспала, а дідусь, як звичайно, пошкодував будити. Ну та добре, ось в роботі зараз побачимо, хто кращий ударник!

І, розподіливши рядки й підтикавши спідниці, дівчата взялися до копання.

Буряки цього року вирости здоровенні, як поросята, і всі наверх виперлись, і підкопувати не треба, тільки бери та обчищай і складай на купу.

Робота закипіла споро, ланка швидко посувалася вперед, залишаючи на покопаному полі перісті дюни кормового буряка. Василина й Пріська вже до сніданку наздогнали копальниць, що прийшли раніше. Пріська знову почала пісню і —

що то значить не нездужає сьогодні дівка! — пісня лилася невимушено й плавко, міцний голос дзвенів на потрібній ноті, дівчата одна по одній втяглися в спів, і пісня лунко полинула в степ, роздираючи рідкий туман:

... На й отця - а сво - го - о, та й на рідно - го - о,
Й оженив він ме - не, мало - літ - ньо - го - о! —

виводила, як і завжди, Василина, голос у неї був хороший, — тебе за один голос ланковою треба держати! — казали подруги, а в колбуді на урочистих зборах, як співали „Інтернаціонал“ чи „Заповіт“, завжди Василину виводити викликав сам сільради голова, а то й учитель, Грицько Юменович, що в школі співи викладає...

Коли сонце підвелось височенько, посідали снідати.

Туман зовсім розійшовся, оголив осінній степ, так само прекрасний, як і в інші пори року. Пізня осінь, а заходилося на бабине літо. Тиша стояла неймовірна, голубе небо, прозоре як кришталева ваза, перекинулося над степом, і кожний звук у ньому віддавався химерним скляним дзвенінням, чи то дівоча пісня, чи поважне гелготіння чорних галок на пізньому пару, чи цвірінчання сюрчка, що ожив під теплим сонцем.

— Така холодна ніч була і такий паркий день, — сказала Василина, розв'язуючи хустку з жовтими

кислицями. — Беріть, дівчата, вже вляжали. А то ж були кислі та тверді, вкусиш — і - і...

Дівчата брали кислиці й смакували. Антонина дістала з кошика квашений кавун, — їли й весело розмовляли, тільки Пріська знову захмуріла, як згадала Василина про вчорашню ніч. Видно, здрово допік їй той Іван чи його русі кучері!

Розмовляли про штучні зуби. Цибівський Прокіп уставив у Черкасах аж два і зовсім по-новому заговорив. Шепелявий же був та слинявий, а тепер і співати почав, не свистить уже. Отак і Антонині треба вставити, — гроші ж є, заробила в колгоспі, а в Черкасах лікар добрий, вставити такі, що аж сміятимуться. Довго ще ходить?.. І так змалку щілиною світить — теля вибрикнуло й вибило...

Далі мова зайшла про зубні щітки й порошок. Хлопців не було, то дівчата говорили одверто: чистити треба зуби, сестрички! Чистити самим і хлопців заставлять, бо як полізе який цілуватися, то несе в нього з рота, аж дух забиває, хай йому!

Ну, а далі, як і годиться, розмова зайшла за хлопців. Тільки як перейшли на знайомих, Пріська раптом встала й пішла на свої рядки. За нею побігла Василина, а там почали підводиться й інші копальниці. Скінчився сніданок, починалася робота.

Василина наздогнала Пріську, а та все ховає лице; то фартухом закриває, то одвертається. Підійшла ближче — аж бідна дівчина сльозами сходить.

— Що тобі, Прісю? — стурбувалася ланкова. — Чого це ти раптом? Недужа, чи що?

Пріська як стояла, так і впала на кагати.

— Недужа я, хай йому чорт! Серце кров'ю по Іванові сходить, — ридала дівчина.

Добре, що дівчата далеко, тільки з місця рушають, а то чого доброго на сміх здійняли б!

— По Іванові? — здивувалася Василина і все зрозуміла. Не розуміла тільки, чого так надриватися, як по мертвому, хоч і в самої після Прісьчиного плачу щось під грудьми ніби обірвалося і здавило, аж дихати нічим. — Що ж його робити? Оце напасть через клятого Івана! Вставай, Прісю, дівчата йдуть. Уставай, люба. Як додому йтимемо — поговоримо. Люби тебе Іван. То вчора ми так... Танцювати тільки я люблю з ним, а більше нічого... Уставай, увечері договоримось!

Випадок з Пріською так схвилював Василину, що про Коваленкову новину вона забула й думати. — Вигадав чоловік на дозвіллі — ну й нехай! А от з Пріською клопіт справжній. Хто зна, що його робити?

Нагадав про вчорашню новину той же Іван.

Уже як ішли копальниці з степу, наздогнав він

їх у Хаблівському узвозі — парою коней віз із таборів шафу з книжками, радіо й ще якісь речі — привітався й кинув, ні до кого не звертаючись: — Правда!

І ніхто на цю „правду“ не звернув уваги, — може, чхнув парубок, абошо, і перед цим загадав собі щось. Тільки одна Василина сплотніла, ще більше, мабуть, як Пріська під час істерики.

Іван поїхав, а вона йшла і все шепотіла: — Правда, правда, невже правда?

Через цю Іванову звістку вже й не до Пріськи було, скоріш побігла додому, — з Пріською іншим разом поговоримо!

Дома, не встигла через поріг ступити, мати якийсь папірець подала.

— На завтра в сільраду викликають. Чого це, дочко?

Василина не відповіла. Ковтаючи терпкі сльози, вона мовчки розперізувала старий бушлат.

МАТИ, АНДРІЙКО, ДІД

Мати звістку сприйняла напрочуд спокійно. Василина аж здивувалася.

— Що ж, не підеш у сільраду, та й усе. Сміються

вони з нас, чи що? — сказала стара і з полегкістю додала: — А я думала — на роботі щось сталося...

Очевидно, до її свідомості не доходила вся важливість справи; жінці, що ніколи не відчувала громадської відповідальності, здавалося все це пустим. — Не піде Василина, та й квит, і нічого тут так побиватися. Аж дивно, чого дівчина плаче?

Василина справді побивалася. Пережите за день, увечері, наполягло з подвійною силою. Мозок шукав якихось рішень, а їх не було, і порадить нікому. Не розповіси ж матері! Коли про сільраду вона так легко думає, то що тоді про Пріську скаже, мати її й так давно не любить!..

Засвітили лампу й посідали за круглий столик, серед хати, вечеряти усією сім'єю: мати, Василина, п'ятилітній Андрійко й дід.

Завжди коли сідали до столу в такому складі, мати згадувала старшу дочку Ярину, Андрійкову матір.

— Де це вона, бідна, гніпиться на тих буряках, мабуть, у холоді й голоді...

Стара жінка змолоду зазнала багато лиха на буряках у панських економіях, через те й до радгоспів підходила з однаковим мірилом, хоч як не писала старша дочка, що ведеться їй там добре, і харчують як ніколи дома, і сплять у чистих теплих бараках — кожному окреме ліжко, доглядайте тільки Андрійка, скоро приїду і грошей

чимало привезу, нову хату з Василюю підводить будемо, підшукуйте лісу й майстрів на весну, от.

Материні закиди про погане життя в радгоспах завжди обурювали Василину. Вона на прикладі свого колгоспу гаряче доводила, що порівнювати старе й нове життя може тільки сліпий: он і глухий дідусь знають, що за штука колгосп! Проте й на сонці є плями, є вони і в колгоспі, мати відшукувала їх і бубніла, бубніла. А що дід Сила за колгосп, так він же, мовляв, ніколи молока не куштував, хібащо в тавричанських куркулів, а тут молока стало скільки завгодно, от він і за...

Але сьогодні Василина мовчала, хай що не говорять мати, не те їй на серці лежить, та й знає дівчина, що мати говорять, говорять, а як до діла дійде — очі за колгосп видряпають. Тільки коли зайшла мова про молоко, вона не стерпіла, одірвалась од своїх думок і різко спитала:

— А ви його пили?

Мати на якусь мить розгублено замовкла, а тоді сказала розчулено й гірко:

— Пила, бодай вороги наші так пили... З материних грудей пила, та й то три місяці, а далі одлучили, бо мати з ніг валилася... Так кабаком і вигодували, як скотину, — нехай ніколи не вертається кляте життя, що сплило за водою, Андрійко, мабуть, і не повірить, що так було, як виросте...

— Я теж люблю кабакову кашу,— поважно сказав Андрійко і всіх розсмішив, навіть засмучена Василина посміхнулася, а мати сказала:

— А чого ж, з молоком і маслом кабакову кашу й пани їли. Спробував би ти, хлопче, кабак без нічого їсти...

Далі розмова зайшла про Андрійка. Мати розповіла, як він сьогодні ходив до баби Коцурки по аліменти; десять карбованців у місяць присудили, та й то скоро півроку, як не платить. Правда Митрофан десь ще й досі в Керчі, алеж...

Так пішов малий Андрійко сам через усе село до баби, привітався, — драстуйте, — каже, — бабо Коцурко; — драстуй, онучку, — відповіла баба, а вона ж його жалує, мабуть, чи не більше за сина. — Заходь у хату, — запрошує, — чого коло порога стоїш? — Спасибі, — відповідає хлоп'я мов дорослий, — я й тут постою, а ви гроші давайте. — Грошей, Андрійку, немає, — справдовується стара, — батько з Керчі ще не прислав. — Ну, тоді давайте козу! — вирішив малий, і хто тільки його надоумив, аж дивно! — Іди, налігуй! — засміялася Коцурка і дає йому окрайку, бо знає, що коза малим не дається. Хлопець узяв налігач і пішов на город — до кози. Тільки підійшов — вона нагнула голову й роги наставила — не підходь!

Походив, походив Андрійко та й вернувся додому.

— Я в клуні пораюсь, а він прийшов і смикає за спідницю. „Як грошей, — каже, — немає, а коза б'ється, то баба Коцурка мене яблуками нагодувала, а це й вам дала“...

— А яблука добрі, ой, добрі! — встряв у розмову Андрійко, і знову всі засміялися. Одходила потроху й Василина, хоч очі в неї були все ще вогкі й великі, готові пирскнути слізьми.

Дід давно приглядався до Василини, — кумедний такий, з широкою і короткою бородою — невістка вчора підрізала — чисто тепер на щітку скидається борода, ще й у білій глині вся, тільки бери та маж, — приглядався дід, приглядався й на кінець вечері не стерпів:

— Чого це наша дівка... — звернувся до невістки. — Чого це дівка?.. печальна така, Марто?

Дідові важко було вимовити підряд цілу фразу, і він видавив її в три прийоми.

— Василина? — перепитала мати. — Та це вона журиться, що її заступником сільради обрали. Сільради! — гукала стара.

Дід нахилився їй аж до рота, стежив за губами, але світло погане — невидно.

— Старостою ніби, чи старшиною!

— Старшиною? — розібрав дід. — Ага, старшиною...

Та зміст новини до нього дійшов не зразу, бо тільки після чималої паузи бляклі очі старого

раптом чудно округлилися, лице зібрало до купи всі зморшки й весь дід аж затрусився в нестримному реготі.

— Старшиною? Василину?.. Ну й... ну!

Дід сміявся весело і ясно, аж заходився, як хлопчак. Почав в н стихати лише тоді, коли обурена невістка сердито засовала мискою.

— Сто літ... літ живу, а старшиною ніхто... ніхто з нашого роду не був!.. А тепер — Василина? — дід навіть закашлявся від раптового збудження.

— І Василина не буде. Дурниці то. Байстриюків водить, як Мордвянська Наталка? Не допущу поки жива, досить, що Ярина привела одного.

Встала Василина од вечері — багато переговорено, передумано, а на серці не легшає.

Вийшла на двір. Теплий день увінчався тихою прозорою ніччю. Місяць ще не сходив, але в синій безвісті неба весело мінилися зірки, мов сп'янілі від медових запахів лежалого листа осокорів, пізніх кислиць, духу чебрецю й полині, що наповнили землю.

Василина стояла серед цих кріпких запахів фіалкової ночі, і настрій її, гнітючий та важкий, спливав, як уранішній туман; натомість все тіло заповняло почуття незвичайної легкості, хотілося

махнути руками, як крилами, і злетіти високо вгору або йти крізь нічну безвість далеко - далеко, розрізаючи п'янке повітря й простір молодими грудьми...

— Та й хороше жити на білому світі, — солодко потягнулася Василина, прислухаючись до себе, і ніби вперше відчула, як гаряче б'ється серце і як буйно переливається в кріпкому тілі кров.

— Ростеш, дівко! — сказали мати з порога, і голос її затримтів од безмірної ніжності.

На шляху забрехала сусідська собака.

Василина вийшла за ріг хати до перелазу й розгублено зупинилася.

Над лісою бовваніла знайома Іванова постать.

— Ти?

ВАСИЛИНА ПОКАЗУЄ ХАРАКТЕР

— Йдіть, діду, я сама прийду, — говорила Василина, обчищаючи останній буряк. — Що я, дороги не знаю, чи що?

— Е, ні, новий голова сказав, щоб без тебе не повертався. Де знайдеш — відги й веди, каже, а голова сурйозний!

Дід набив люльку, запалив і взяв у руки ціпок.

— Пішли, дочко?

— Пішли. Прощайте, сестрички!

— Прощай, Василю!

— Щасливо ходи!

— Це ж ти, мабуть, до нас і не вернешся?..

— Та гляди не запаній!

Дівчата вже знали про Василичине обрання й жваво на нього реагували. Їм імпонувало те, що ось їхню товаришку, яка разом з ними копається в землі, мир обрав на таку відповідальну роботу. Це ж і кожній може випасти така честь; заговорила жіноча гордість — ага, мовляв, і на нашій вулиці празник, дайте й нам дорогу, годі вже. Та разом з тим був і жаль за розумною ланковою, а ще більший страх, власне — тверде переконання, що не впорається Василичина з новою роботою, тільки сорому наробить перед мужчинами. Мислиме діло такому дівчаті Добровицею заправляти?

— Та я скоро повернуся, дівчатка, — говорила Василичина. — Шкода, що вже надходить вечір, а то я ще сьогодні прибігла б... Тільки скажу їм, що не хочу — і край...

— Ну, ну, — хитав головою дід Нікін. — Там буде видно. Новий голова такий сурйозний, що з ним не зговориш. Дарма що молодий...

Пріська пішла виряжати аж на шлях. На шляху

стала, обійняла Василичину й кріпко поцілувала в губи. Вона вся ще була повна радості від сьогоднішньої розмови про Івана, і ця буйна радість викликала у Василичини почуття заздрощів; часом дівчині здавалося, ніби її нагло обдурено, і тоді гостро кортіло сказати Пріській всю правду...

— Іди, Василю - kwasолинко, — щебетала Пріська. — Іди та швидко повертайся, бо як залишишся там у сільраді, то, їй-бо, прогульницею зроблюся. Скажеш тоді, що брехала...

— Добре, добре, тільки скажу й додому, хай їм... А ти простеж, щоб обліковець правильно роботу записав...

Пріська повернулася на плантацію, а Василичина пішла за дідом. Йшла мовчки, поспішаючи за виконавцем, який в силу своєї професії звик ходити швидко, хоч і налягали на спину важкі літа.

У голові крутилося безліч думок і жодної з тих, що стосувалися б до діла, на яке йшла. Чомусь пригадалося дитинство, — цей спогад, мабуть, викликала постягана над шляхом огудина. Ну да, це ж хвостиками від кабаків бавилися в її час діти. Менші хвостики були свині, більші — корови, ще більші — воли. З паличок робили для них загороди й хлівці, худоба була забезпечена житлом і кормами не згірше, як у Андрія Махтевича. Тільки та й ріжниця, що в нього на подвір'ї табуни справжнього черкаського скоту й отари сивої

шпанки, а в Полюсюків лише гарбузові хвостики у Васи́лини... Як підростали — худобу компонували більш досконалу: крали у матері молоді кабачки або огірки - репаники, встромляли в них чотири палички знизу — ноги, одну ззаду — хвіст, а дві спереду — роги. Такого вола вже й налигувати можна, хоч запрягай та їдь. Правда, надто дорого коштував цей товар: біла мати за кожний кабачок чи огірок, смертним боем біла, а потім лягала на піл і плакала страшним голосом, як тоді, коли ховали померлого батька...

— Гей ти, пастух! — порушив Васи́лині думки дід Нікін. — За чим же ти дивився? Ач, як телицю окров'янив! А ще, гляди, і контрактацію не сплатили?

— Мати вже бачили, — знічев'я сказав малий пастух, хоч його про це ніхто й не питав. Видно, материні оглядини йому добре далися взнаки.

Періста телиця, що паслася на придорожніх шпоришах, була молода й сита — очевидно, догляд за нею був любовний, тільки хлопчисько в степу не доглядив — чужа корова розпорола шкіру. Червоною смугою запеклася кров...

Василина одразу зрозуміла, чому так поквапився малий заявити, що мати вже бачила шкоду. Він говорив про це повний радості, що кара вже минула, і радість ця була добре знайома дівчині. Ще так недавно, якихось п'ять-шість років тому,

вона сама до глибокої півночі ховалася в Гужинських шелюгах і городах від грізної кари скаженого дядька за таку саму провину. Правда, там були обставини, які полегшували вину, — адже худоби вона доглядала десятеро штук, її зібрав дядько у всіх своїх родичів, радий до краю навантажити малу наймичку, — проте й кара була страшніша, бо йшла вона не од матері, а од грізного й пикатого дядька. Він застав Васи́лину сонну в клуні, — ще тільки починало ясніти цинкове склепіння неба на сході, — і бив лежачу куди поціляв, бив дошкульно і зло, аж бризками розліталася слина...

Він бив би її, може, до крові та на безумний крик очманілої дівчини вибігла з хати молода дядина й схопила розлютованого мужа за руку.

— Сказився? Ще комнезами дізнаються... Хочеш?

— Плювать я на них хотів, гадів... — сичав дядько, проте бити облишив і тільки страшно лаявся, загрожуючи випустити кендюхи всім комнезамівцям і тим, хто з ними еднається.

Свою безумну обіцянку він таки виконав, та про це Васи́лина дізналась пізніше.

Де він тепер, той страшний дядько, що часом і тепер одвідує дівчину в найжахливіших снах? Три роки гнітив він її, від пасхи до покрови, за чоботи й п'ять пудів жита, і втекти було нікуди, —

голодна мати не могла потурати легкодухій дочці,—скачи, враже, як пан каже, звісно, ситий голодному не друг, терпіти треба!..

За такими думками Васирина не зчулася, як і до сільради підійшла. Вже на ганку спохопилася й швидко обмислила майбутню поведінку. Ще раз вирішила ні за що в світі не піддаватися й на роботу в сільраду не йти, хай хоч що.

У сільраді був тільки новий голова та Дмитро Іванович — секретар. Вони сиділи не в першій кімнаті, що з низькою перегородкою, як на пошті, а далі — в кабінеті голови. Туди й увів дід Никін дівчину.

— Ось вона, товаришу голово. Аж на степу знайшов, — одрапортував виконавець і вийшов.

— Здрастуй, здрастуй, Васирино Пилипівно, — підвівся голова. — Сідай. Ми з тобою трохи знайомі. Пам'ятаеш — на колгоспному зльоті зустрічалися. Ще ти там так добре говорила, я й зараз...

— Пам'ятаю, — сказала дівчина, — ви тоді, здається, в Карасівці головою колгоспу були?..

Василина таки справді добре пам'ятає цього молодого світлоголового дядька, чуб у нього білий, як молоко, хоч зовсім не сивий, вона тепер навіть прізвище його пригадала, — Колесник, здається, ну да, Колесниченко ...

— Був, був, — говорив тим часом голова. — А тепер у Добровиці удвох попрацюємо. Добре?

Василина не відповіла. Її рішучість безнадійно зникла; якось аж незручно говорити цьому привітному чоловікові, що вона з ним не хоче працювати, та не тільки з ним, а й взагалі хоче, щоб їй дали спокій.

— Чого ж ти мовчиш? Може, це не випадково, що ти на виклик не з'явилася? Може, ти зовсім не хочеш працювати? — допитувався Колесниченко. — Та сідай!

— Ну да не хочу, — одказала Василина і від звуку свого голосу посмілішала. — І сидати я не хочу. Мені треба йти. Що ви, глузуєте, чи що? Ну, який з мене заступник, подумайте сами!

— Прекрасний заступник, — рішуче сказав голова. — Прекрасний. Про це вже подумали раніше. Тільки, здається, спочатку треба ще дівочку нерозважність з голови вибити. — Сідай, будемо говорити про діло ...

Василина сіла. — Що ж, можна й посидіти, невелика біда, а тільки нічого з того не вийде, ой, не вийде!

— Так от, — продовжував Колесниченко, — з секретарем ви знайомі?

— Так, Михайле Петровичу, — підвівся секретар. — Я ж місцевий ...

— Ти, здається, комсомолка, Васирино, так? — Василина кивнула. — Ну, от. Таким чином, розмова скінчена. Починай приймати справи...

Голова говорив різко й категорично, не допускаючи заперечень. Василина сиділа засоромлена й червона і ніяковість її зрештою вибухнула гнівом.

— Та чого ви до мене причепилися? Ще й кричите! Що я вам?.. Не хочу, та й годі! Коли так на мене кричите зараз, то що буде потім?

— Ого-го! — посвітлішав Колесниченко. — Оце і я розумію! Впізнаю ту Василину, що на зльоті. А то — затяглася, як дівка на сватанні: не буду й не буду. А тут зразу характер показала. Буде діло, Василино Пилипівно, працюватимемо ми з тобою не гірше, ніж твоя ланка...

— Та хто вам сказав, що я згодна? Я не хочу! Не хочу і не вмю, і на глум не піду. Як собі хочете...

— Гаразд, гаразд, — знову рішуче перебив голова. — Погано ти говориш, як для комсомолки. Але про це побалакаємо потім, як приїду. А може, комсорг з тобою ще раніше домовиться, ти дівка розумна, швидко збагнеш, що ні селу, ні тобі ніхто лиха не хоче. Да, так я сьогодні їду в Карасівку здавати справи, а попередній голова вже поїхав у Кавунівку приймати сільраду. Днів за три я повернуся і тоді разом переглянемо всі діла. Тепер ти залишаєшся на три дні сама. Ось печатка, на!

Василина механічно взяла печатку.

— Завірятимеш документи, які треба буде.

— Куди ж її ліпити? — запитала Василина.

— Секретар допоможе. Ти читай, що припечатуватимеш, бо можеш під суд поцілити...

— Під суд? — вжахнулася дівчина. — Як уже й під суд, то нате вам. — Вона поклала печатку знову на стіл. — І взагалі хто вам сказав, що я згодна?

— А хто тобі сказав, що ти незгодна? — одказав запитанням на запитання голова й посміхнувся. — Про суд я пожартував. Головне — читай, що підписуватимеш — і все буде добре. А якщо і після мого приїзду будеш незгодна, тоді скличемо пленум сільради й там договоримось...

Увійшов дід Никін і сповістив, що приїхала підвода. Колесниченко глянув на годинника й заспішив.

— Ну, мені пора. На вечір треба в Карасівку на збори встигнуть... Ось ключ од стола, а це твоє місце. Сідай і управляй... Та не будь така кисла, — потряс він дівчині руку. — Ви ж, товаришу секретар, глядіть, допомагайте їй. Пам'ятайте, що ви за все відповідаєте!

— Добре, — сказав секретар і пішов на ганок за головою.

Василина залишилася в кімнаті одна, розгублена й печальна. В руках у неї була печатка.

Як зачинилися двері, дівчина розмотала папірець і з повагою глянула на символ сільської влади, який так несподівано потрапив до її рук.

Тисячі думок наповняли мозок, вони товпилися в голові, обривалися, чіплялися одна за одну й перетворювалися на нові.

Було страшно і разом трохи приємно.

Одного разу дівчина навіть подумала:

„Що якби взягтися добре та справді показати зразковість у роботі?“

Але друга думка, а за нею й тисячі інших категорично вимагали діждатись приїзду голови, а там віддати печатку і з полегкістю попрощатися.

— Поїхав, — сказав, увіходячи, секретар. — Бідовий! Ну, Пилипівно, сьогодні таких діл особливих немає, так що коли хочете...

— А взагалі які справи бувають? — запитала дівчина.

— Взагалі справ багато. Це треба, так би мовити, по ходу подій дивитися. Ну, а до приїзду голови, може, хто помре або вінчатись надумає, то треба довідку підписати.

Проте, справи в сільраді знайшлися хутко, і такі, яких не передбачав сам секретар.

НІЧ ПЕРЕД МОРОЗЯНИМ РАНКОМ

Мати пасла на городі корову. Побачила, що Василина прийшла — пригнала в двір.

— Чого так рано, дочко? Кінчили, чи що?

З хати вийшов Андрійко. Він потягався й протирив очі — видно, тільки встав.

— Що, до баби Коцурки сьогодні не ходив? — обняла Василина хлопця, щоб відтягти якимось відповідь матері. — Ач, наївся, живіт — як барабан. Що тут?

— Куліш, молоко, кислиці, борщ...

— Ще що?

— Більше нічого, — пручався хлопець. — Ні, ще кабакова каша...

„Після вчорашньої розмови мати наварили, — подумала Василина й гірко загадала: — як же його розповісти?“

А стара жінка тривожними очима вивчала дочку. — Щось приховує вона, дарма з Андрійком заграє, хоч сама невесела й смутна.

— То чого так рано з степу? Закінчили копать, чи що?

— Там ще й на завтра вистачить...

— А чого ж ти прийшла? — починала нервувати мати. — Та кажи, не тягни за душу. От горе моє! Як почнеш що розпитувать, то всі жили спочатку вимотає...

— До сільради викликали. Аж на степ прихордив виконавець...

— Ну, і що сказали?

— Казали, щоб приступала до роботи, от!— випалила Василина й глянула на матір. Стара знову була спокійна — видно, вона чекала страшнішого.

— Пхі, так це й учора було відомо: раз обрали, то звісно заставлятимуть... А ти ж їм що?

— „А вони тобі що? А ти їм що?“ — знечев'я розсердилася Василина, хоч і відчувала, що причини до цього немає.

Вона чекала, що мати одразу здійме крик і буде нагода самій виплакаться — може, легше на душі стало б, а то ж пече під грудьми, пече і давить, ніби якесь нещастя над головою нависло й ось-ось обвалиться. А тут ще мати спокійненько розпитують, як у тій байці: „Кожух знайшов? Знайшов“...

— Я їм сказала, що не хочу — і край!

— Ну?

— Ну, а голова ось дав печатку й наказав, щоб не порола дурниць. Та ще й сам у Карасівку поїхав.

Мати підійшла ближче, сіла поруч на призьбі. Вона й далі була спокійна, аж дивно, відки витримка в неї така.

— Де печатка, покажи!

— Ось, — розгорнула Василина папірець, але з рук не випускала.

— Давай сюди, — сказала мати. — Я вкину в піч, як топитиму.

Василина аж на ноги встала.

— Що ви?.. — „Здуріли?“ — хотіла сказати дівчина, але стрималась і повторила чужі слова: — За це під суд можна поцілити...

„Хто це сказав про суд? Ага, це ж той білоголовий Колесниченко. Ну й мати ж! Треба сховати добре, бо ще справді сплять, отоді буде діло. Суд не суд, а квиток комсомольський заберуть одразу...“

Мати ж тепер тільки розходилася. Те, чого чекала Василина, прийшло пізніше, зате з більшою силою.

— Що ти мене судом лякаєш? — раптом закричала жінка і в голосі її забриніли божевільні нотки, знайомі Васишині ще з дитячих гарбузиних справ. — Я вже й божого суду не боюся, а вона мене своїм лякає! Що ти їм сказала, я тебе питаю! Може, і самій кортить у начальники вибитись? Хочеш піти туди хвостом крутить, щоб люди сміялися? Віддай печатку!

„Ось воно, почалося, — подумала Василина і на серці їй стало ще важче. — Я так і знала...“

— Печатки я вам не віддам. І посмійте тільки її зачепити, чуєте, мамо? Хочете, щоб життя мені

рішить? Та я... я втоплюся тоді! — вигала дівчина і їй раптом зробилося невимовно шкода себе, так шкода, що горло здавив глизявий клубок, зовсім стисло дихання. Розрядилося все це бурхливими слізьми. Вона схопилася з призьби, закрила лице фартухом і, заходячись від гіркого плачу, пішла в хату.

— І не думай! — кричала тим часом на дворі мати. — Не пуцу, як ти собі не крути. Ач, добігалася! Печатку в дім принесла.

Чим більше жінка вигадувала й кричала, тим більше сама собі вірила. За якийсь час вона вже була твердо переконана, що це сама Василина й винна. — Крутила там хвостом, і в район їздила, і в колгоспі на зборах старувала про ікони, і про культуру, от і допашекувалася, добра б тобі не було, нащо я тебе тільки й на світ народила!..

Василина лежала на лаві і крізь плач слухала, як вичитує на дворі мати. І дівчині ставало ще прикріше й образливіше, перед очима знову пропливало гірке дитинство, важка робота в Гужинського дядька, голод і недосипання, далі робота в колгоспі, двісті п'ятдесят трудоднів, кошіль хліба в хатині, корова, — а тут така дяка... Та ще коли б було защо, а тож у самої серце розривається...

І дівчина ще більше заходилась плачем. Плакала від душі, по-дитячому, так, як не плакала

навіть від лютого куркульського бою. І диво-дивне: на серці ставало легше, терпкий клубок, що підкотив був під серце, ніби розсотувався і спливав рясними слізьми.

Плакала й причитувала на дворі баба, а в хаті ще невтішніше ридала тітка. Малий Андрійко мовчки дивився на цей слізний потік, один раз був і лице зморщив, готуючись заревти й собі, та щось надумав, підсмикав штанці з однією підтяжкою, глибше натягнув на вуха крислатий картуз і, філософічно засунувши палець у ніс, рушив у хату доїдати кабакову кашу. Вона стояла в казанку на припічку й було їй мало, тільки на дні, і може саме через те смачнішої кабакової каші не існувало на цілому світі — так принаймні думав малий.

Дід Сила їздив на інспекцію засівів, — захопив найстарішого діда в селі голова колгоспу. — Хай подивиться, як хазяйнують онуки, — казав Дяченко, — подивиться — і це добре, бо інспектор із діда вже ніякий, надто застарілі його агрономічні знання, та й масштаби тепер не ті...

Як повернувся дід з колгоспу, сім'я вже сиділа серед двору навколо вогню і мирно чекала, доки зваряться на вечерю гречані галушки.

— Ну й бі... ну й біжить... мов ци... цимоклет, — виговорив дід, як тільки присів до вогню.

Їздили вони з головою на степ „вояками“ — кіньми, що їх вирощує колгосп на оборону. Застояні ситі коні справді мчали добре, хоч і не так, як „цимоклет“, що по-дідовому, мабуть, означало мотоцикл.

— А Ли... Либідь прямо... як мовнія! — не переставав старий хвалитися кіньми, щасливий і збуджений. За швидкою їздою він забув і про посіви, хоч на степу довго длубався в землі, шукав совку й авторитетно кивав головою.

— Добре... добре буде... жито!

Милий і втішний дід!

Василина любила старого за його звичку до роботи й охайність. Через три роки — сто літ дідові, а ніхто не повірить. Коли б не оглух — ще зовсім добрий роботяга був би.

— Яка завтра година буде? — спитала Василина, відкарбовуючи губами слова. — Година яка завтра?

— Година?

Дід на вітер ніколи нічого не говорив. Він хоч і покректав трохи, проте підвівся на ноги, повернувся на захід, потім на схід, далі глянув уверх, тоді сів знову.

— Моро... мороз буде ура... уранці!..

— Треба калину виламати, — сказала мати, що в справах погоди цілком звірялася на діда. Та й не було підстав не вірити — старий Сила завжди

вгадував правду. За своє довге життя він привичаївся читати на небі якісь одному йому відомі знаки, по них він упізнавав час і погоду безпомилково.

— Завтра ми з Андрійком виламаємо, — сказала Василина, а Андрійко аж підскочив з радості, хоч і зауважив, що краще, коли б замість кислої калини та була малина, як та, що колгосп на горі посадив.

— Ото солодка та смачна, як осиний мед! — десь то покуштував уже його малий.

— Хіба ти на буряки завтра не йдеш? — запитала мати.

— Ні. Я як ішла з сільради, то зустріла бригадира — з млина йшов. Переказував, що ланковою вже призначено Пріську...

— От бачиш — починається, — гірко зітхнула стара. — Це вже тобі й трудовнів не буде. І де воно в лихої години взялося?

— Годі, мамо. Уже ж домовилися, що почекаємо приїзду голови. А я й дома даром хліба не їстиму.

— Донечко моя, — захлинулася в раптовій образі стара жінка. — Та чи ж я тебе хлібом корю, чи що? Я ж тільки так кажу, а ти ж у мене хазяйка всьому тут!..

В матеріному голосі знову забриніли сльози, та зміст їх був зовсім інший.

Вогонь під триногами погасав, але палива ніхто більше не підкидав. Галушки заколисливо клекотіли в казані й смачно пахли товченим салом, часником і цибулею.

„... Як мовнія!..“ — ще раз згадав дід Сила колтоспних жеребців і шумно вдихнув у себе апетитні запахи. Носом дідусь чув напрочуд добре.

Теплий вечір стояв надворі, теплий і тихий, як у ставку вода.

Десь далеко - далеко — може, у Харитонівці, а то й у Ковалях — тонко забрехала собака. Скрипнув журавель і затих — хтось запізнився набрати на ніч води. І знову тихо. Невже такі бувають ночі перед осіннім морозом?

ПОДІЇ НАСУВАЮТЬСЯ

Виявилось, що бувають і такі.

Мороз уранці випав ще більший, як позавчора, посрібніли навіть стріхи на будівлях, а білястий туман крийма заповонив землю, — коли він тільки й розійдеться, такий густий, давлучий?..

Полюсюківська хата стояла на горбку, — за ним починалися придніпрянські спуски й шелюги, — а двір і город спускалися до левади. В рідкі

роки великої поводи на леваду сягала вода, вона залишила тут болотяні трави, кущі лепехи й зелені мочарі. Товсті головаті верби з тонкими гіллячками і кущі червоної калини посадив на городі ще дід Сила зовсім молодим.

Звикла рано вставати Василина, підвелася чуть світанок. Вийшла на двір в мороз і морок, глянула на леваду, але її не було. Ніби закрив хто димовою заслоною, як на плакаті, що висів у таборах. Не видно було навіть хліва й загороди, тільки цикало поблизу десь молоко, дзвінко бриніло об відро — мати вже доїла корову.

— Це ти, Василю? — почувла стара рип сінешних дверей. — Чого так рано звелася? Іди лягай та спи. Скільки там тієї калини! І після обід виламаєш, однаково зараз туман і мряка...

Василина послухала, зайшла в хату й знову лягла на піл, поруч Андрійка.

Проте заснути не могла, як не намагалася. В голові крутився сон, — химерний примарився і страшний, хай йому, де воно в лихой години береться таке жахне й погане! Думала вчора про Івана, от і приснилося. Ну, а там, де Іван, там і Пріська, — скрізь вона мені, ніби аж на дорозі стоїть. Не встигли в сільраду викликать, — хто зна, що з того ще вийде! — а її вже ланковою призначили... Взагалі дурна я, що од Івана відказалася, та ще для кого? Для неї! — Хоч по правді

сказати, то Приська дівчина не погана, і товаришка добра, тільки звело нас утрюх із тим Іваном, і горщик тріщить, аж соромно, через парубка ніяк не помиримось! Ну, та вже було, не було,— жаліти нічого, Іванові одкоша дала, мабуть, не прийде більше. Нехай іде до Приськи, може, вона податливіша, а то побачив, що я до нього не з лихом, так зразу й поліз... Брр!— аж бридко, ну й добре ж я йому по пиці з'їздила, закрутився, а лаятись почав, як дурний, і застрелити, чи що, нахвалявся. Та я вже його не слухала, що там з ним після всього розп'якувати, нехай Приська втішається; вчора як сказала їй, що з Іваном більше не гулятиму, так аж захлинулася, тьху!— і що тільки через тих хлопців не роблять дівчата! Ну, та мені до того немає діла, тут аби підучитися трохи, ото діло, тоді, може б, і в сільраду пішла, я й там показала б, як треба працювати. Хіба не говорили, як ланковою наставляли, що куди їй, сопливиці, а як преміювали раз та другий, то вже й іншої заспівали, батька згадали, Пилипівною величають... Да, якби повчитись, то легше було б... І як воно ото випадає людям: вчиться і вчиться цілий вік, а тут тільки нещасний лікнеп, здається, аби хоч сільську школу скінчити, і то розвиднилося б, можна б добре в сільраді працювати... До речі, де це моя печатка, здається, під подушку клала, ну да, е... була б робота, аби мати спалили...

З ким то вони розмовляють чуть світ, ще й мене згадують?..

На дворі таки справді згадували Василю.

— Навіщо вона тобі?— допитувалася мати, грюкаючи відрами—мабуть, поросяті виносила.— Спить вона ще!

Чоловічий голос щось казав, але що саме— Василю не розібрала.

Зате матір стало чути добре, вона вже починала гніватись.

— Іди собі геть, чоловіче добрий, і секретареві своєму скажи, нехай не посилає, бо й у двір нікого не пушу, чуєш? Не робитиме Василю в зборні, не дам, хай не вигадують! Що, їм дівок на селі мало?

Коли Василю вискочила на двір, мати вже зовсім кричала, наступаючи на якогось парубка, що задкував у ранішній морок.

Дівчині зробилося смішно, а ще більше прикро: це ж він розповість на селі,— ну й мати, завжди вони втрутаються...

— Іди сюди!— покликала Василю раннього одвідувача.— Що там у тебе таке?

Парубок зрадив підмозі й підійшов до хати.

— Та ось секретар прислав підписати. Він ще вчора увечері видав, та я не встиг прийти. А зараз грузовик іде на Черкаси— і я б поїхав...

Він говорив як винний і весь час позирав на

сердиту тітку, що ніяк не переставала вичитувати й клясти.

— Годі, мамо, перестаньте. Йдіть у хату!— різко сказала Василина і це вплинуло. Мати стихала— не будеш же ти з нею битися, та ще при чужих людях! Проте в хату не пішла, залишилася стежити, що буде далі.

А дочка взяла у парубка папірець, щось довго розбирала, а як прочитала— спитала:

— То ти в Черкаси збираєшся?

— Егеж, егеж! На просвіту їду...

— На просвіту? Вчитися?

— Та не... На просвіту, ну... Я був учора в районі в лікаря. Голова в мене болить. Так сказав, що треба на просвіту...

— А!— збагнула нарешті дівчина.— Світлом просвітитися? То ти спід Харитонівки, Петра Чмиголя син?

— Ну да. Та хіба ти не знаєш? Я ж ще до Явдохи ходив, на вашу вулицю...

— То вже твоє діло, до кого ти там ходив,— строго сказала Василина і, звелівши почекати, пішла в хату.

Захопивши печатку й олівець, вона взяла на сволоці свою стару довідку про майновий стан і довго вивчала відбиток печатки й місце, куди її поставлено.

Коли вийшла з хати, мати сиділа на призьбі

поруч парубка й мирно розпитувала, куди це він збирається, скільки виробив трудоднів і чи правда, що Цибівська Олена виходить заміж у Крушівці?

Василина постелила довідку на призьбі, похукала на печатку й кріпко приліпила перший відбиток. Тоді послинила олівець і розбірливо вивела підзакрученим підписом секретаря: „В. Полюсюк“.

Мати дивилася на всю цю процедуру, переводила очі з довідки на печатку і знову з печатки на дочку і далєбі в її погляді блискало щось схоже на захоплення...

Проте, коли одвідувач пішов, стара суворо наказала:

— Щоб це було востаннє!

Василина весело посміхалася. Вона була рада, що так добре виконала перше завдання. Справді, печатка на довідці вийшла ясно, парубок відомий і все, що написано,— правильно, а що підпис вийшов трохи кособокій, так це пусте, можна швидко навчитися, ще й закарлюку виводитиму, як напишу трохи!..

І вже не здавалася такою неможливою її робота в сільраді. Було навіть приємно, що от до неї аж спід Харитонівки, з другого колгоспу приходять довідку підписати— це ж не кожному навіть дорослому чоловікові така повага випадає...

Та дівчина не передбачала всіх тих подій, що насувалися на неї з блискавичною швидкістю.

ЧЕРВОНАЯ КАЛИНОНЬКА НА ЯР-ВОДУ СХИЛИЛАСЯ

Крислате листя на калині облітало, кремовим килимом устеляло мочарі й кріпко пахнуло лежалими яблуками. З крихких віт кущуватого дерева рубіновими камінцями звисали грона ясночервоної ягоди; здавалося, повішав їх тут штучно якийсь ювелір — так не пасувала яскравість плоду до сірих стовбурів калини.

— Рясно вродило! — старував Андрійко, намагаючись ближче підсунути ослін. — Аби чого путнього!

— Хіба ти не любиш калини? — поцікавилася Василина. — Вона ж смачна!

— Кисла, — одним словом одказав малий. Кинувши непосильний ослін, він поліз на хистке дерево.

— Гляди, не обломись, бо ноги подряпаєш.

— Сама, гляди, не обломись, — одказав Андрійко і, вмовившись зручніше, приступив до роботи.

— З гіллячками обламуй, з гіллячками, щоб було за віщо в'язати. Отак, бачиш?

Василина наламала пучок калини, спритно зв'язала й показала хлопцеві.

День знову видався напрочуд гожий: вигріло сонце, випарило їдкий туман і швидко тепляло землю. На зелених мочарях левади ще блищала

роса, чорніли вогкістю древні стовбури многолітніх верб, а в повітрі вже де-не-де пролітало біле павутиння — бабине літо, воно вигравало райдужними спектрами сонця й плавко осідало на кущі калини, купинясті мочарі і яснозелені гілля верб. У дуплах товстих дерев заклопотано цвірінчали горобці. До того, що стояло праворуч, підлазила коварна кішка, вона залишала на росяній траві ледь помітний слід, ніжно плескала білим хвостом і беззвучно позіхала, випробовуючи мускули щелепів.

Василина в'язала пучки і настрої у неї був рівний та прозорий, як година цього чудесного ранку. Хотілося співати й бавитися як малий. Дівчина і справді натхненно заспівала давню пісню про калину; може, ще співала цю пісню під цією ж калиною баба Мокрина, діда Сили жінка, як була молодою й веселою...

Червоная калинонька
На яр-воду схилилася...

— Добре співаєш, — похвалив Андрійко й чисто-сердечно признався: — Я так не вмію...

— Невже не вмієш? — засміялася Василина. — А ти спробуй!

— Не. Так, як ти співаєш, ніхто не вміє... Знаєш, що про тебе Васильківська Олена сказала?

— Що, скажи?

— Каже, твоя тітка Василина балакає, як музика...

Василина почервоніла: їй було приємно почути таку оцінку від п'ятилітньої дівчини, хоч про свій голос вона була не такої вже високої думки.

— Балакає, як музика! Як же це так?

— А я не знаю, — сказав Андрійко, — то Оленка...

З двору залунав материн голос:

— Васирино! Чуєш, Васирино!

— Га! — озвалася дівчина. — Що таке, мамо?

— До тебе прийшли. Михайло Зориківський!

— То нехай іде сюди!

„Чого це він прийшов? — подумала дівчина. — Напевне, голова прислав умовляти. Та, мабуть, не буде діла, Мишо, хоч ти й комсорг“.

— Ну, здоров, начальство, — привітався Мишко, — поздоровляю. Тільки чого це ти калину ламаєш?

— А що ж мені робити? Ставай і ти, нічого ледаря корчить.

— Я то можу, — згодився Мишко і без довгих розмов приступив до діла, — а тобі треба у сільраді бути.

— Нужна мені твоя сільрада..

— Як це так нужна? — вжахнувся Мишко. — Що значить! Голова поїхав, а заступник калину ламає. Хто ж селом керуватиме?

— Хто хоче, хай той і керує, а мені воно без діла, — навмисне грубо говорила Василина, під-

юджуючи комсорга; їй хотілось, щоб він висунув якісь такі доводи, проти яких ні їй, ні матері нічого було б заперечити, тоді вона, може, і була б змушена згодитись...

І вона свого досягла. Мишко й калину на якийсь час кинув ламати, підійшов ближче й загарячував:

— Ти що, здуріла? То, виходить, ми даром тебе висували? Та ти знаєш, що тебе обрали по рекомендації самого райкому і голови РВК? Це вони порадили, а потім уже ми підхопили, правда, в останню хвилину, бо спочатку думали на заступника чоловіка обрати... А ти, кажуть, витанцюувала і на пленум не прийшла, а тепер ще й дурня валяєш! Ну й ну!

Схвильований комсорг знову почав ламати калину, але ламав так, що дерево аж тріщало. Андрійко не стерпів і втрутився:

— Як не вмієш — не берись. Ось як треба ламати, бачиш?

— Він скоро з корінням повиламає, — жартувала Василина.

— І повиламую, — посвітлішав Мишко. — Повиламую, коли ти й далі так міркуватимеш. Помоєму, тобі треба зараз же йти в сільраду. Сьогодні якийсь празничок, роботи в колгоспі мало, приходять люди, а в сільраді, крім секретаря, нікого немає...

— Та я в сільраду не піду зовсім... Що я там, дурна, робитиму?

Мишко тільки тепер остаточно добрав, у чому справа. То, виходить, вона зовсім не хоче приступати до роботи? Он як!

Гніву комсорговому не було меж.

— Ти справді дурна! Весь комсомол району гордий, що її обрали заступником голови такої великої сільради, а вона он якої співає, га? Та за це не знаю, що треба робити! Та...

Маленький широкоплечий Мишко схвильовано бігав навколо калини, тупав ногами, і очі його блищали чорними вуглинками на круглолицим лиці.

— Оце так номер!

Коли він трохи стихився, Василина сказала:

— Мишо... Чуєш, Мишо! Скажи мені одверто, як товариш, друг. Ми ж з тобою в гусей разом грали. Пам'ятаєш?

— Пам'ятаю, — зніяковів хлопець. — Ну, так що тобі сказати?

— Скажи, Мишо: ти віриш у те, що я справлюся з роботою в сільраді?

Вона пильно дивилася на комсорга. Мишко, як тільки добрав, про що питає Василина, зробив урочисте лице й поклав пучку на лоб:

— Ось тобі хре... тьху! — сплюнув він збентежений. — Клята звичка! То все мат так...

Від урочистості не залишилось і сліду, проте хлопець твердо і розчулено сказав:

— Даю чесне слово, що впораєшся. Ти ж у нас найрозумніша дівка в селі! Серйозно. Думаєш, голова райвику тебе даром на зльоті помітив?

Глибока щирість бриніла в голосі хлопця і вона, здається, таки дійшла до Василювого серця. Дівчина кинула роботу, сіла на ослин і докладно розповіла комсоргові всі свої сумніви.

— Ти розумієш, я сама не вірю. Оце ти тільки третя людина, яка, здається, щиро в мене повірила. Перший — Колесниченко, другий — мій бригадир, знаєш — Колінько, він зустрів мене коло млина і довго умовляв братися за роботу...

Мишко знову обурився:

— Третій! Ну й чудачка ти, я тобі скажу. Який же я третій? Весь пленум сільради тобі вірить, — ти б почула, що говорили дядьки, як тебе обирали, померла б од похвал. Комсомол тобі вірить, райвиконком, а ти — „третій“!

Хлопець довго й переконливо умовляв Василину не робити дурниць, а братися до діла. Малограмотна, кажеш? Вчитимешся на роботі, а там будуть якісь курси — пошлють, школи середньої освіти ось організують для комсомольців. Не знаєш, що робити? А я знав, як приймав наш комсомол? Сама казала, що разом у гусей грали.

А тепер — перша організація в районі. Хіба я за тебе грамотніший? Та й допоможемо тобі, голова, здається, хороший комуніст. От!

І поки Мишко говорив, Васирина ніби згоджувалася, проте коли хлопець рушив іти й спитав: „Ну, то як же?“ — дівчина згадала про матір, про сором, якщо не зуміє впоратись — доведеться повертатись до дівчат, а вони здіймуть на глум, — і рішуче відказала:

— Ні, Мишко. Ти не сердься, а я таки в заступники не піду...

Та Мишко не сердитись не міг. Такої нерозумної упертості прощати не можна. Він накупився й сказав офіційно:

— Тоді після завтраго розглянемо це питання на зборах комсомолу. Бувай!

Він пішов і нижня губа його тримтіла від хвилювання. Справді, така перемога — і зводиться на нівець!

— Іди, йди! — сказав Андрійко з калини. — Йди і не приходь більше, раз ти тітку...

Але що „тітку“, Андрійко не добрав. Він тільки відчув малим серцем, що сталась якась важлива суперечка між тіткою й парубком, і, як справжній мужчина, став їй на захист.

Проте репліка його зробила своє.

Мишко озирнувся, не витримав, тепла посмішка розтопила строге комсоргівське лице, він зробив

страшний вигляд, посварився на Андрійка й пішов у двір, назустріч сонцю.

Воно стояло в zenіті, і небо було чисте, голубе, тільки на західному обрії зводилася біляста пелена, поволі росла й засипала голубе поле заметами чистого снігу.

КУРЯЧА ІСТОРІЯ

Мабуть, не судилося Васишині виламати сьогодні калину, ой, не судилося!

Тільки пішов Мишко, знайшлася нова справа до молодого заступника голови, і вже така справа, що підписом її не одбудеш, навіть не допоможе печатка. Ну, і яка шкода, що пішов Мишко, от і допоміг би комсорг, побачила б, чи такий він і на ділі, як розсипається, ну, а тепер ламай собі карк...

Прибігла схвилювана і спітніла Марина Токівого-Зять. Дівка плакала й на чім світ стоїть кляла старих дурнів, що вистріляли, — ой, вибили ж до ноги! — шестеро її курей у кучугурах, бодай добра не було тому, хто руку на них здійняв, і очі б йому повилазили, якщо шестеро

курей бідної дівчини стали на заваді. Бісова душа, з жиру казиться, а тут ще й управи на них ніякої не знайдеш,— з сільради секретар до тебе посилає, а що ти з ними зробиш, Василю, коли вони бородаті, як чорти, і все з рушницями, який тільки дурень їм і дозвіл дав на них, бандитам чортовим, куроїдам гнилим, подавилися б вони першою кісткою.

Коли Марина втомилася клясти невідомих стрільців і сіла на ослоні відпочити, Василюна почала розпитувати, в чому справа.

Виявилось, що трое мисливців — Харитін Гава, Микита Трегуб і Федір Тонконіг, повернувшись з невіддаленого полювання на крижнів,— де вже вони, ті бісові невіри крижні!— з горя підпили і в мисливському захваті постріляли Марининих курей, що мирно паслися у кучугурах.

— Я зранку, як і завжди, поїхала на річку,— празник мені без діда,— потрусила в'ятірі, поставила сушитись, рибу здала на льодник і додому. Та поспішаю,— дідусь, думаю, голодний, треба щось зварити. Вхожу в хату, а дідусь плачуть як малі,— сказано: старе, як мале,— нема, кажуть, курочок наших, покійні вони, постріляли песиголовці...

Дівчина розповідала й від пекучого гніву високо здіймалася на її грудях рибальська спецовка, а зеленкуваті очі під довгими віями вибухали

блискавками. Вона була прекрасна, ця розгнівана дівчина-рибалка!

— Я до Гави. Він сусіда. Заходжу в хату, аж там уся кумпанія в зборі. П'ють, гуляють і курятиною пахне, аж за душу хватає, на тому б світі їх за жили тягло так, клятої невіри куроїдки! Побачили мене,— за стіл тягнуть, горілки наливають—захлинулися б вони нею!—і очима кліпають, як злодіяки.—Мої кури, кажу, пахнуть з печі?— Ні, відповідає Федір Тонконіг, але ми тебе не обидимо, якщо твоїх курей десь немає—ми своїх знесемо, ти дівка бідна і ударниця в рибколгоспі...— Ні, вже,—одказую я їм, а сама вся тремчу, так і хочеться вчепитися в їхні підлі бороди,—хай вони вам виздыхають, ваші кури, однаково від мене повтікають, а на розбій у нас влада е. Стукнула дверима так, що з мисника тарілка впала, і бігом у сільраду. Аж там один секретар, і той до тебе посилає, а що ти їм зробиш, клятим? Мабуть, треба було брати курей, як давали...

Марина з сумом глянула на Василюну і чим більше на неї дивилася, тим розпачливіші думки поставали в голові.—Ну, куди воно, мале дівча! Тепер, мабуть, і курчат не віддадуть, а в мене ж дрохви були, справжні дрохви...

„От, починається,—думала тим часом Василюна,—починається моя служба, і хто її тільки

вигадав! Сам поїхав, а мені залишив печатку й клопоту стільки, розхльобуй, дівко, на здоров'я!“

Її розбирало зло на Колесниченка, що поїхав десь собі і горя не має, при ньому, мабуть, таких діл і не траплялося, та й взагалі давненько подібного не було чути,— розбій, чистий розбій серед білого дня, чужих курей стріляють.

Дівчина обмислювала справу, і думки її самохіть виливалися в обвинувачення й висновки, як на зборах, вона аж сама здивувалася, що одразу зв'язала таку, здавалось, дрібну справу з державними завданнями, ще й зв'язала правильно. Треба, мабуть, щось робити, не можна ж допустити розбій у селі, відмовляйтесь — відмовляйтесь, а раз обрали і нікого немає, то працєю... Викличу їх... розберуся, хоч і не вірить Марина.

— Ходім,— сказала Василина після обопільної паузи.— Злазь, Андрійку. Бери й ти, Марино, занесемо пучки до хати та підемо в сільраду.

Навантажені калиною, вони рушили в двір.

Біляста пелена із заходу зростала й темніла, вона крийма облягала небо, сонце ніби потопало в хмарках, з Дніпра подихало пронизливою вогкістю — починається майстро,— подумала Марина, згадавши дідову науку і його забродські назви вітрів,— ой, холодно!— зщулився Андрійко,— хоч би скоріш у хату...

— Справді,— сказала Василина,— такий день зачинався і на казнащо переводиться...

— Куди це?— спитала мати, коли побачила, що дочка надіває намисто.— А калина ж як?

— Калина не вовк, а мені треба в колбуд,— збрехала дівчина.— Бачили — Мишко приходив? Ходім, Марино.

Здивована Марина не знала, навіщо це казати матері, що йдемо в колбуд, коли йдемо зовсім у сільраду, проте змовчала й вийшла за Василюю.— Нехай їх, мабуть, своя якась політика, яке мені діло!

— Василюю!— завершила мати.— Ти ж куди ото в одній кохточці на холод? Дощ буде, казали дід, одягнись мені зараз же!

— Ото ще!— сердилася дівчина, проте повернулася в хату й нехотя, як божу кару, наділа старий бушлат.— І коли вже виберусь в город, щоб купити пальто? Гроші лежать, а купити ніколи...

„Це ж як піду в сільраду працювати і куплю пальто,— одразу скажуть, що Полюсюківська дівка паніть починає,— думала Василина дорогою.— Через це одне не можна на роботу ставати,— не буду ж я в цьому клятому бушлаті ходити! Трудоднів найбільше, а одяг найгірший, аж соромно стає...“

Вітер повівав сильніше, червоним дощем спливало листя з берестів і кленів, воно кружляло в повітрі, плавко осідало на землю, м'яку від щедрого листопаду, шелестіло під ногами й кріпко пахнуло химерними ліками, як тоді, коли холодної місячної ночі вів цією стежкою Василю Іван з веселої гулянки, що такою невеселою новиною увінчалася...

Згадка про Івана і ніч ту збудила нові думки, парубків образ з яскравою чіткістю постав у пам'яті, викликав тепле почуття, воно заповонило враз груди і стало жарко. Василина розстебнула бушлат, — от якби Іван був не такий грубий і ще якби не Приська ох, і любила б же вона його, такого милого й дужого...

Та думка враз перескочила на справу з курми, — це ж і Іванів батько поквапився на Маринину птицю. Як йому не соромно! Такий поважний дядько здурів, як хлопчисько, він же мені ще й батько хрещений, — оце морока! А рушниця, мабуть, Іванова, он із чого він застрелити нахвалявся, як ляща спіймав...

— То що б ти хотіла за своїх курей? — спитала Василина. — Та не будь така кисла, щось зробимо, от побачиш!

— І що ти їм зробиш! — безнадійно махнула рукою Марина. — Хоч би якихось паршивих курчат віддали, то й те добре...

Вона йшла поруч Василю, струнка й міцна, ця дівчина-рибалка, але настрої у неї підупадав, чим ближче до сільради підходили. Марина зовсім не вірила в адміністративні здібності молодого заступника.

— Ні, ти скажи, що хотіла б найкраще: гроші чи курми?

— Звісно, гроші. Кури однаково повтікають, хай вони виздыхають! Сусіди ж... А я собі на базарі купила б... Тільки хіба найду таких, як були? Е, та що там говорити...

— Скільки ти хочеш за курку? — допитувалася, дівчина.

— П'ятнадцять. Як дрохви ж у мене були курочки...

„За п'ятнадцять, правда, страуса можна купити“, — подумала Василина, але вголос не сказала, бо вже підходили до сільради. На ганку, як завжди в якесь свято, коли не було в колгоспі роботи, сиділо кілька дядьків.

— Драстуй, драстуй, Василю Пилипівно, — привітно відповіли вони на „добридень“, і зняковіла дівчина, далєбі відчула в цій відповіді почуття хорошої доброзичливості.

„А я думала — сміятимуться...“

У самій сільраді людей було мало. За столом сидів секретар і щось записував у книги, а з цього боку, схилившись на перегородку, стояло два

парубки і двоє дівчат. Вони зніяковіло шепотіли між собою і після кожного запитання секретаря по кілька разів перепитували то його, то один одного.

„Мабуть, записуються,— подумала Василина. Молодь була незнайома — очевидно, з далекого якогось кутка.— Де ж молоді, а де ж друзки?“ — прокинулась чисто дівоча цікавість.

— А! — підвівся секретар, як тільки Василина увійшла. — Привіт, привіт! Ось зараз кабінет відкрию. А я тут — вінчаю. Заходьте, Василю Пилипівно!

Василина подумала, що це він їх удвох з Мариною запрошує, і через те не звернула уваги на секретареве „ви“. Ще три дні тому в нього не повернувся б язик назвати дівча по-батькові.

— Заходь, Марино, — покликала дівчину, — сюди йди. А вам ще довго записувати, Дмитре Івановичу?

— Тільки починаю, — сказав секретар. — А що?

— Тоді йдіть сюди. Та хоч стільці поставте молодим. Це ж не в церкві вінчаєте.

— Зараз, зараз. А вірно! — згодився секретар. — Діду Никоне, принесіть з чулана штук п'ять стільців.

Василина слухала свій голос і дивувалася, — відкіль така сміливість береться секретарем командувати, ще й про церкву пожартувала, ніби й не

я, диво, просто диво, та й годі!.. Дивувалася не тільки вона, — Марина-рибалка теж починала світліти, очевидно, в неї прокидалася надія і віра в успіх. Не дивувався тільки секретар: він слухняно виконав зауваження і увійшов до кабінету, готовий слухати далі.

— Хто між мисливцями найстарший? — запитала Василина. — Сідай, Марино!

— Микола Бандурка.

— Так його треба попросити, щоб прийшов сюди. Потім пошліть виконавця до... до кого, Марино?

— До Харитона Гави... Вони всі там.

— Значить, до Гави, і нехай приведе самого його, потім Федора Тонконога, і ще хто третій?

— Микита Трегуб, — підказала Марина.

— Ну, й Трегуба.

— Буде зроблено. Микола-мисливець зразу прийде — цей ось за лавкою живе, а Гава теж недалеко. Єсть, товаришко, — одрапортував секретар і Василюні здалося, що в його голосі зовсім немає ноток, що так підбадьорили її в привітанні дядьків на ганку...

Микола Бандурка прийшов справді швидко. Він увійшов у кабінет, привітався й одразу ж спитав про справу, зовсім не здивований, що його викликала Василина, а не хто інший. Це теж порадувало дівчину, бо вона чекала, що кожний,

з ким матиме справу, неодмінно почне з дивувань і поздоровлень, ба й з шпильок, а тут такий діловий підхід: одразу ж про справу, ніби Васирина сидить у цьому кабінеті давно-давно, а вона ще й за стіл зайти соромиться, стоїть собі коло вікна, врівноважує поли клятого бушлата...

Дівчина коротко розповіла про вчинок трьох стрільців і запитала, що по їхнім мисливським законам за це належить,— як на мене, то треба в них забрати зараз же зброю й відправити в міліцію, а по-вашому як?

— По-моєму, теж так,— сказав Бандурка.— Ти їх викликаєш?

— Уже послала.

— Ну, от. Накажи здати мені рушниці і все, а завтра відправимо в район. Однаково з спілки мисливців за таку справу викинуть. Ну, бувай! Якщо сьогодні не здадуть, я сам заберу.

Він потис руки обом дівчатам і пішов. Від нічого робити Васирина відкрила ящик стола. Там лежав олівець, коробочка з перами і горка паперів. Дівчина взяла перший зверху й почала читати. То була заява діда Кибенка,— справді, немощний дід!— він писав, власне писав хтось за нього, що от залишився один, і старий, і їсти нічого, чи не допомогла б сільрада?

„Приїде Колесниченко — треба щось зробити,—

подумала дівчина.— Є ж, мабуть, якийсь фонд, чи тут, чи в колгоспі. Нуда, є щось, чула на зборах. Але постривай, у діда ж десь син був у Керчі, чого він не допомагає? Треба розшукати адресу й передати в суд... А що ж!”

Вона перечитала ще кілька заяв і розпоряджень з району. Про кожне з них щось подумала й загадала схитрувати.

„От коли приїде голова, я не скажу, що читала, а простежу, як він вирішить. Цікаво, чи так само, що й я?”

У передній кімнаті лунко рипнули двері, хтось увійшов, і не один—ач, загомонило одразу кілька голосів,— мабуть, прийшли куроїдьки, як каже Марина.

— А! Дмитре Івановичу, драстуйте,— витягував хтось довго й улесливо.

— Доброго здоров'я.

— Голова є?

— Ні, немає,— одказав секретар,— але є заступник, товаришка Полюсюк.

— Хрещениця! — озвався дядько Федір.— То це вона й викликає?

— Вона, заходьте.

Розкрилися двері і в кабінет вломилися підпилі стрільці.

— Здоров, здоров, хрещенице,— подав руку Тонконіг, злодійкувато бігаючи очима, і очі ці

знову нагадали Васи́ліні Івана. Отак мигали в нього чоловічки проти місяця тоді...

За Тонконогом підійшли вітатися й решта двоє.
— Доброго здоров'я, Васи́ліно Пилипівно!

Марина, яка сиділа край столу, ледве стримуючись, щоб не вибухнути лайкою, вони ніби не помічали. Гава й Трегуб теж сіли на стільці. Залишалися стояти тільки Васи́ліна, що знову одійшла до вікна, і дядько Федір. Він топтався перед хрещеницею, вирішивши—очевидно, в силу своїх „родинних“ зв'язків—узяти розмову на себе.

— Ну, розкажіть, що ви там натворили,— запитала Васи́ліна пересохлим од хвилювання голосом.

— Як то, що ми натворили?— строго перепитав Тонконіг.— Нічого ми не натворили, хрещенице, а хіба що?

Марина не стерпіла.

— Тільки курей моїх пожерли. Як тхори!— кинула вона й закусила тріпотливу губу.

— Ну, ну, ти,— підвівся Гава.— Не дуже то!

— Яких курей?— здивувався Тонконіг.— Що вона вигадує, хрещенице? То це ти нас того й викликала? Е, дочко, нехорошо, ой, як недобре!

— Не всі разом, громадяни,— згадала Васи́ліна голову райвиконкому.— Висловлюйтесь по черзі. Тобто не висловлюйтесь, а кажіть, як було діло...

— Яке діло?— продовжував дивуватися дядько Федір.— Ти ж мене, Васи́ліно, знаєш, яке може бути діло?..

Підбадьорений розгубленістю хрещениці, він хвацько пройшов по кімнаті, зайшов за стіл і сів на місце голови:

— Ну, громадяне, як дела?..

Васи́ліні зробилося неприємно й соромно. Ось воно те, чого боялася. Прийшли дядьки, посідали за стіл і скоро й ноги покладуть на нього, а вона стоїть як божа овечка й сказати не знає що... Дівчина з надією глянула на Марину, — хоч би та підказала, що робить, але рибалка сиділа, потупивши очі, і тільки закусила губи, що багряніли на збліднілому лиці.

А дядько Федір розперізувався далі. Він почав говорити про те, що от, мовляв, як швидко біжить час, чи ж давно це було—він стояв з кумою в передній Токарського, чекав, доки піп звільниться та покличе в хрестильню і—чудна okazія!— кума попросила подержати малу Васи́ліну,—чи вона тоді й Васи́ліною ще не була!—він узяв і, як на зло, з пелюшок йому закапало просто на новий кожух...

— А тепер дівка! Ще, може, і невісткою буде...

— Ответвенна дівка,— піддакнув Гава.

— Да, заступник голови сільради,— як не говори!..— вів далі Тонконіг і раптом осікся.

Василина дивилася на нього горящими очима. Вона аж подалася вперед і, здавалося, ось-ось плигне й учепиться в бороду.

— Ану, звільніть місце, дядьку Тонконоге, давайте сяду. Годі теревені точить, тут вам не вечір спогадів. Так, так, встаньте!

Тонконіг розгублено підвівся і, озираючись округленими очима, виліз ізза столу. Чи то з солідарності, чи з несподіванки, підвелися й решта стрільців. Марина дивилася на цю сцену й напружувала всі зусилля, щоб не вибухнути реготом.

— Дмитре Івановичу, — гукнула розчервоніла Василина, сівши за стіл. — Захопіть паперу і йдіть сюди.

Секретар увійшов.

— Сідайте до столу. Встаньте, дядьку, — звернулася до Гави, що встиг уже сісти. — Дайте місце секретареві.

І коли той сів, приготувавшись писати, Василина сказала:

— Через те, що ці громадяни не признаються про курей і миром справу кінчити не хочуть, зараз будемо писати в суд...

Як і що пишеться в суд у таких випадках, Василина не знала, проте й довідатись цього разу їй не пощастило.

— У суд? — винувато перепитав ще й досі оторопілий Тонконіг. — Навіщо ж у суд?

— Свої люди—і раптом у суд,— сказав немногословний Трегуб, а Гава додав:

— Що, ми тут не помиримося?

— Який же мир, коли ви нічого не робили? — закинула вудку Василина. — Пишіть, Дмитре Івановичу...

— Та що там писати! — рішуче виступив Гава. — Що там писати, почекайте!

Він, очевидно, вирішив, що родинні зв'язки лопнули, і хрещений, як ходак, збанкрутував остаточно, через те взявся за справу сам.

— Ну, застрелили ми шестеро курей, ну, випадково, ну, стрельнули на зайців, а тут кури в кучугурах, ну, вони й попадали...

— Так таки й попадали? У зайців стріляли, а Маринині кури падали?

— Так ми ж їй курей вертаємо,— вже прохально втрутився Тонконіг. — Он хай Марина скаже...

— Нужні мені ваші карлики! В мене кури, як дрохви були...

Марина згадала своїх курей і в неї навернулися сльози.

— А ваші карлики, і ті повтікають. Ще якби не сусіди...

— Ну, то ми їй купимо,— вирішив Гава і навіть повеселішав. — У перший же четвер купимо...

— Ні, хай вона сама купує,— рішуче сказала

Василина. — Заплатіть зараз же по п'ятнадцять карбованців за штуку і на цьому покінчимо. А ні — передамо в суд.

— По п'ятнадцять? — хором вжахнулися стрільці.

— По п'ятнадцять. Скільки це буде, Дмитре Івановичу? П'ятнадцять на шість?

— Дев'яносто.

— Ну от, по тридцять карбованців. Ви будете нарівно платити, чи хтось один?

— Ніхто не платитиме, — раптом озвався Тонконіг. — Ач, чого захотіла! По п'ятнадцять карбованців! Та ти знаєш, скільки ще на твоїх курей дробу й пороху пішло?

Він од злості аж очманів і не помічав, що плете дурниці.

Трегуб сіпнув його за рукав, а потім поліз у кишеню, дістав гроші й поклав на стіл.

— Двадцять п'ять. Більше не маю. Коли не простить Марина, завтра принесу п'ятірку...

І як поклав гроші — суворо звернувся до Гави й Тонконога:

— Платімо, та в другий раз не будемо дурнями. Тьху, аж очі рогом лізуть... Стрільці!

Дядько Трегуб, очевидно, протверезів остаточно червоний від сорому, він рушив до дверей.

— Почекайте, — сказала йому Василина. — Ну а ви ж як? — звернулася до Тонконога й Гави Гава похнюпив голову й заявив, що грошей

при ньому немає, але завтра оддасть, тільки як би так зробити, щоб не знала жінка?..

— Одберіть підписку, Дмитре Івановичу, і завтра одержите гроші. А ви, дядьку Федоре? Чи будемо судиться?

— Ні, хай уже задні судяться, — похмуро сказав і Тонконіг, виймаючи гаманець. — Бери, Марино, купи нових курей та не пускай у кучугури бісову кров, бо знов перестріляю до ноги. За сором цей і стид — перестріляю...

Може, він хотів пожартувати, а може, й правду говорив, проте вилізла йому ця правда боком. Вислухавши Тонконогову заяву, Василина одразу ж підхопила:

— Оце і я про те хотіла сказати. Ружжа щоб ви сьогодні ж знесли до Миколи Бандурки, — ви його знаєте. Чуєте? Сьогодні ж! Дмитре Івановичу, про ружжа теж одберіть у них розписку, чи як там.

Почувши про рушницю, дядьки підняли справжній крик.

— Ну, ну, — сказав Гава, — це вже занадто. Щоб я оддав рушницю? Та ніколи в світі!

— Іван мене повісить! — вжахнувся Тонконіг. — Хіба воно моє, хай йому трясця!

— Нехай не передає зброї іншим, — спокійно сказала Василина і цим ще дужче роз'ятрила рану.

— То, виходить, я вже інший? Для сина інший, га?

— Рушницю я теж не віддам,— твердо заявив Трегуб і вийшов у передню.

Може, ще довго кричали б Тонконіг і Гава, та на стіні, ніби втихомирюючи їх, різко задеренчав дзвінок телефона. Секретар підійшов і зняв трубку.

— Слухаю. Так. Василю? Хто питає?

Питає, очевидно, хтось видатний, бо секретар миттю зробив улесливе лице й угодливо сказав:

— Зараз. Голова райвиконкому вас питає, Василю Пилипівно. Ну, ходіть до мене. Підпишіться і йдіть за рушницями...

Тремтливими руками Василю взяла трубку й обережно, як скляну, приклала до вуха.

— Ну, як?— просто сказав голова райвику.— Як працюється, Василю?

— Нічого,— одказала дівчина, — помаленьку,— і почервоніла, згадавши сьогоднішню розмову з Мишком. От якби знав про неї товариш Гаращенко!

Та товариш Гаращенко знав.

— Я сьогодні бачив Колесниченка в Карасівці. Там він щось казав, ніби ти не хочеш до роботи ставати, чи що, так я не повірив... Правда це чи ні?

— Не знаю...— прошепотіла дівчина.

— Ну, от, бачиш, я ж казав йому, що неправда,— лукавив голова.— То розповідай, що ти сьогодні робила?

Коли Василю закінчила свою першу телефонну розмову, надворі вже зовсім смеркало. На темносиніх шибках високого вікна крапельками живого срібла сльозився дощ.

„Знову вийшло по-дідовому,— подумала Василю і, згадавши родину, вжахнулася:— Що ж скаже мати?“

ПРІСЬЦІ ПОРА

В хату вбігла весела, радісна Пріська, і мати стихла. Вона не любила виносити з хати сміття, а тут ще ця Жовтогузівська дівка; у неї ж язик як лопата, одразу по всьому селу роздзвонить, от, мовляв, Полюсючиха дочку пиляє, прямо поїдом їсть!.. Ну, та однаково в сільраду не пушу, не пушу і край! А як утече—візьму лозину й гнати му аж додому, нехай тоді говорять що хочуть,— мислиме діло дурному дівчаті селом крутить, га?

Стара прибирала після вечері і з серцем грюкала посудом. Андрійко на лежанці повернувся до стіни й незадоволено сказав:

— Чого б ото я гуркотів, аж у вухах лящить...

— Мовчи,— вибухнула гнівом жінка і в голосі її забриніли істеричні нотки.— Мовчи, чортів хлопець, як ти мені набрид своїм старуванням!..

Андрійко здивовано підвівся на лежанці й широко розкритими очима глянув на бабусю. Він ніяк не розумів, чого це вона раптом розлютилася, що він їй такого образливого сказав: цілий довгий день, аж до дощу, ламав калину,— ось і зараз у роті терпка оскома, зуби ніють і зціпять не можна,— а тут така дяка!

І від нестерпучої образи, чи то, може, од великої втоми за довгий, як для малого, день, лице його жалісно скривилося, напівсонні очі запливли слізьми, вони густо закапали на сорочку й штани,— хлопець не витримав і голосним плачем огласив хату.

Дівчата урвали жваву балачку, Василина підійшла до лежанки, обняла малого й витерла рясні сльози.

— Андрійку, це ти плачеш? Ну й ну! А казав, що я вже великий, їздовим на військових конях збирався бути. Ай, яй, яй! От тобі і їздовий!

Хлопець, важко схлипуючи, замовкав і сонно злягав на руки. Бабусине серце зразу ж пом'як-

шало, вона теж підійшла до хлопця й винувато сказала:

— То я пожартувала, Андрійку, чуєш? То я не на тебе. А ти не поняв, тьфу! Хіба ж я на тебе коли кричала?

— А кричала!— крізь сльози одказав малий.— Нехай я все мамі розкажу, як приїде. І бабі Кочурці розкажу, і батькові...

— Я більше не буду. Ну, не буду ж,— починала знову сердитись бабуся, і Андрійко стих.— Лізь до діда на піч, хочеш? Тільки не розсипай просо.

Почувши дозвіл, Андрійко миттю схопився на ноги і хвацько стрибнув на піч. За якусь мить він уже лежав поруч діда в гарячому просі й думки його були десь далеко-далеко, у фіалковій безвісті дитячих марень.

— Ач, зрадів!— сказала Василина й повернулася до Пріськи.— То, кажеш, закінчили сьогодні?

— Закінчили,— защебетала Пріська.— Як узялися, то, повіриш, і не снідали й не обідали, усе старалися, щоб до дощу...

— Це добре. Дідусь кажуть, що дощ на кілька днів заліг. То як там дівчата без мене?

Пріська розповіла, що дівчата дуже нудьгують за Василюю, про неї тільки й розмови, проте раді, що вона в сільраді,— що ж, нехай і наших

знають, а то все чоловіки, та чоловіки... Тільки ти ж не підкачай, покажи їм, як треба працювати!..

Василина сказала, що постаріється, вже робота не здається такою трудною, тільки ж щоб і дівчата допомагали. От у неї є одна, одна думка,— зараз не скаже, нехай як голова приїде,— то треба, щоб уся ланка взялася й зробила...

Що повинна була зробити ланка, Василина не сказала, як не допитувалася нова ланкова. Тоді Пріська знову заторохтіла про свої новини.

— Антонина Ялисеївська післязавтра у Черкаси збирається. Таки вирішила зуби вставити, бо Мирон уже напевне сватає,— скоро й весілля буде, ну, а беззубій незручно, як не говори, трудоднів у неї багато, сім'я мала...

— А як ти з Іваном? — запитала Василина.

Зарум'янена Пріська глянула на стару Полюсючку, що, мовчазна й похмура, стелила на полу, і зашепотіла майже на вухо, що з Іваном ніби добре,— оце був недавно, і такий лагідний, тільки трохи печальний, усе говорить, хоч би на якісь курси, хоч для конюхів, поїхати, або ветеринарні, підучитися, каже, тоді й женюсь...

— Женюсь? — перепитала Василина вголос, аж мати одірвалася од роботи й уважно прислухалась.

— Ну да, женюсь, каже,— щасливо щебетала Пріська, забуваючи про конспірацію.

— А чого ж, хлопець саме в літах. Дома тільки мати та батько...

Василина слухала про Івана і кожне Прісьчине слово капало їй на серце краплями розтопленого олова.— Ну да, тепер зрозуміло, чого він в'язнув: просто хотів насміятися,— де ж, мовляв, така неприступна, не гуляє ні з ким, на вулицю рідко ходить, комсомолка, а я захочу—і побіжить за мною куди скажу,—через те й поліз одразу, наволоч чортова, а я ще про нього думаю, хотіла сказати, щоб не сердився...

Пекуча образа заповонила груди, лице дівчини пашіло, вона важко дихала, мати помітила—стурбувалася: що їй нашіптує та Пріська, вічно прийде й розстроїть дівчину, чого тільки вона з нею водиться, ніби не знайде іншої подруги?

Стара хотіла була втрутитися в розмову й знайти привід сказати Прісьці щось образливе, різке,—гнів на дочку минув безповоротно ще тоді, коли заплакав Андрійко,—та вона не встигла.

Хтось лунко постукав у сінешні двері.

— Хто там? — вийшла в сіни мати.

— Це я, одчинить,—почувся хлоп'ячий голос

— Хто? — не впізнавала стара, проте двері відкрила.—А, це ти, Юрку! Чого так пізно?

В хату увійшов зрошений осінньою мжичкою хлопчак. Він обтрусив коло порога картуз, постукав великими чобітьми й підійшов до Василини.

— Мене Іван Федорівський послав. Каже, сходи, виклич Василю — гривеник дам.

— Іван? — разом перепитали дівчата.

— Ну да, Іван. Каже, дам гривеник, як тільки Василю вийде... Він тут, на шляху.

— Нікуди вона не вийде, — строго сказала мати. — Так йому й передай, що вже пізно, дощ і мати не пускає. Ач, яку моду взяв!

— А як же гривеник? — спантеличено запитав хлопець. — Він не дасть...

— Скажи, щоб дав, — засміялася Василю. — Ти ж своє діло зробив. Дощ зараз, та й нічого нам з ним балакати. Так і передай, що Василю сказала — ні про що нам говорити!

— То вийди тільки покажися, — просив хлопець. — На поріг. Він не повірить...

— Повірить, — сказала стара. — Іди й скажи йому, що діла не буде... Бо як вийду надвір я, то він тоді повірить не так...

Хлопець ображено закусив губу і, глибоко на-сунувши на вуха картуз, вийшов. За ним підвела-ся зблідніла Пріська.

— Мені пора, — вимовила вона чудним голосом, що починався з альта й раптом зривався на високий дискант. — Пора. Засиділася.

— От уже заспішила! Посидь, — стримувала Василю.

Та Пріська її, мабуть, не чула.

Закривши лице фартухом, вона рвучко вибігла з хати і швидко подалася через леваду додому. Василю вийшла з хати й стала на порозі.

Чорна ніч стояла надворі, чорна й тиха. Тишу підкреслювало одноманітне шелестіння мжички, — здавалося, десь далеко сотні качок виловлюють у болоті ряску. Крізь нічну мряку тьмяно блимали жовтим світлом вікна сусідських хат, і тільки в колгоспному дворі яскравим клубком яснів великий електричний ліхтар та пирскали світляними струмками високі віконця довгих стаєнь.

СПРАВА НЕ В БАГАТСТВІ

Другого дня Василю прийшла в сільраду зранку. Секретаря ще не було — очевидно, він по-надіявся, що заступниця і сьогодні не прийде, а голова приїде тільки після вихідного — можна не поспішати.

Зустрів заступницю дід Никін. Він самотньо куняв на ганку, спершись на довгий ціпок, і коли побачив Василю — навіть зрадів.

— Рано, рано, Пилипівно, чи як тебе, — привітно сказав старий і пішов за дівчиною в сільраду. — Ну да, здається, Пилипом твого батька кликали, га?

— Пилипом, — одказала дівчина. — Хіба ви їх не пам'ятаєте?

— Чого ж, пам'ятаю, добре пам'ятаю. Тільки дуже вже молодим помер Силович. От дід — той живучий, так да! Я ще хлопчаком був, а він уже в Таврію їздив і жонатий був. Давній дід Сила, ой, давній!

— Хто тут прибирає, в сільраді? — запитала Василина.

Вона пильно оглянула кімнату секретаря і її прикро вразила пилюка та бруд, що чорніли з кожного кутка. На стелі хиталося чорне павутиння, воно закіптіло, ще, очевидно, тоді, коли в сільраді світили гасом. — Близько року, — подумала дівчина, згадавши урочистий пуск динамо, — і нікому не прийшло в голову хоч трохи причепурити...

— Та хто ж, — я підмітаю, дочко. І бігаю, і підмітаю. Казав Дмитру Івановичу, що треба молодичь покликать та вимазать, ну, а він тільки обіцяє...

— Од цієї кімнати ключ у вас?

— Ні, у секретаря. Та, мабуть, отут, у ящику... Він не замикається.

Дід знайшов ключ і відкрив кабінет голови.

— Заходь, дочко...

Кабінет справляв не краще вражіння. Та ж сама пилюка й кіпоть, телефонний провід обліплено ша-

ром дохлих мух, а облуплені стіни густо помережеві відбитками довідок і протоколів.

— Більш кімнат немає? — запитала Василина.

— Немає. Правда, є ще чулан. Там різні речі церковні лежать. Килими тощо.

— Можна подивитись?

— Ключ у секретаря. Ось він, здається, йде, так що можна подивитись, коли інтересуєшся...

В сільраду справді увійшов секретар. Помітивши, що двері в кабінет відімкнуті, він незадоволено насупив руді брови, та, впізнавши Василину одразу розплився в найласкавішу посмішку.

— Рано, рано, Пилипівно, — тис він руку дівчині. — А я трохи засидівся дома, страховку підраховував.

— Покажіть, — сказала Василина й узяла з рук секретаря довгу книгу, вщерть списану прізвищами й цифрами. — Як же тут розбиратися?

— А ось як, — сів до столу секретар. — Допустимо, беремо ми на літеру „А“. Ну, Архипенко, Дорош Євтихіївч. Так?

— Ні, візьміть на „П“. Полюсюк, Марта Карпівна...

— Мамашу хочете перевірить? — улесливо питався секретар. — Зараз, зараз. Ну, от, бачите, одразу й знайшли. У нас справа поставлена добре. Оце прізвище, оце склад сім'ї, а тут будівлі, худоба...

Василина пильно вивчала графу. Добре, що взяла саме про себе, одразу стало зрозуміло.

— Значить, оце наш борг?—вказала вона пальцем на число, що стояло з краю відомості.

— Да, боржок. Тридцять сім карбованців сорок копійок. Ну, та це нічого, можна почекать.

Дівчині враз стало неприємно. Вона густо почервоніла й хотіла була сказати, що завтра ж заплатити, ніяких поблажок їй не треба,—але не вистачало духу образити секретаря.

— І багато таких боржників?—запитала, поборовши глухе обурення.

— Да, порядком. Сорок відсотків. Туго народ платить, ой, як туго...

„Погано стараєтесь, через те й туго,—хотіла сказати Василина.—Колгосп розрахувався, гроші у всіх є, кожний заплатити, треба тільки вчасно нагадати. Хіба я досі не заплатила б?..“

Але, замість сказати це, запитала:

— То як з рушницями? Не знаєте, забрав Бандурка?

— Забрав. Казав учора в лавці, що Іван Тонконогів довго не давав. Ледве битися не поліз.

„Ось чого він учора приходив!—збагнула дівчина.—А я вгадувала, чого це йому так приспічило,—в дощ прийшов. Рушниці зробилося шкода, як же! Ото в другий раз знатиме, як доглядати. Товариш Гаращенко одразу спитав, ще

не встигла розповісти: „рушниці забрала?“, а як сказала „так“, аж похвалив. „Молодець,—каже,—голова правильно працює“. Ну да, зброя—це діло небезпечне...“

Одірвавшись од думок про Івана, дівчина наказала секретареві дістати на вечір глину і—завтра будемо сільраду чепурити, надто вже вона обдерта й закурена, просто сором. Секретар зробив здивоване лице, проте не заперечував, тільки спитав—скільки ж то мазальниць викликати?

— Мазальниць я сама приведу,—одказала Василина, і Дмитро Іванович одразу ж пішов у лавку питатись про глину.

За кілька хвилин після того, як пішов секретар, у передній кімнаті хтось роблено кашлянув. Легко ступаючи ногами, ніби підкрадаючись, щоб не рипнути чобітьми чи дошкою долівки, невідомий підійшов до дверей кабінету й, видно, зупинився в нерішучості: йти чи не йти?

Дівчина встала зза столу й відкрила двері. В кімнаті секретаря весь червоний і зніжковілий, з картузом у руці стояв Іван.

— Заходь,—просто сказала дівчина.—Що скажеш?

Іван мовчки увійшов і обережно сів на стілець коло столу, поклавши на коліна мокрий картуз.

Василина стала коло вікна. Шибки сльозилися осінньою мрякою.

— То що скажеш?— ще раз спитала і враз відчула, як легко-легко стало на душі, мов тоді, уранці, коли ламала калину.

Вона пройшлася по кімнаті й сіла за стіл. Іван, як заворожений, тягся за нею очима й мовчав, тільки ще більше червонів і розгублювався. Очевидно, незвична обстановка і безтурботний Васишин настрій пригнітили його остаточно.

— Ти таки пішла...— зрештою вимовив парубок, одкашлявшись, як перед співом.

— Куди пішла?— зробила нерозуміюче лице Василина.— Я, здається, нікуди не йшла.

— А в сільраду,— докірливо сказав Іван.— Казала— ні за що в світі не піду, а тепер... Ще й рушницю забрала...

Василина чекала, що завжди буйний Іван почне кричати і загрожувати, через те й настроїлася на войовничий лад. Аж тут справа обернулася зовсім інакше.

Парубок розчулений, печальний і тихий,— під серце самохіть підкочував давлючий жаль,— може, і справді він не винний, і те, що рушницю забрали, таки надто жорстоко?..

— Ото не давай нікому! Рушниця — це не іграшка...

— Хіба ж я давав!— розпачливо махнув рукою

парубок.— Е, та що там говорити. Хіба ти не знаєш батька?

— Так що ти хочеш?

— Накажи Бандурці повернути рушницю. Батько поклявся, що і в руки більше не візьмуть. А я ж за нього стільки попотрудився.

— Це на премію купив?

— Ну да. Я ж тобі казав...

Василина пригадала.

Це було на степу в жнива. Вони робили разом у денній зміні коло молотарки— Іван накидав снопи, а вона розв'язувала на площадці. Хлопець був такий загорілий і дужий, прудкі м'язи ніби розривали голубу безрукавку, як підводив над возом важкий сніп; здається, тоді Іван і глянув на Василину вперше, глянув якось особливо, для одної неї, погляд той проникнув у самісіньке серце дівчини, і воно забилося часто-часто, намагаючись заглушити барабан...

А після вечері, ніби випадково, Іван підійшов до Василини, і вони пішли, побравшись за руки, у фіалкову темінь степу. Вгорі задерикувато мигали зорі, чіткий серп місяця плив над розкопаною могилою, десь у нескошеній пшениці дзвінко підпідьомкала перепелиця й волохатий кажан креслив у темній ночі ще темніші кола, а вони йшли і йшли та все розмовляли про найдорожчі мрії, і десь серед них сказав тоді Іван про рушницю...

Вже як загуркотів барабан на другій зміні — зупинилися й глянули на табори. Десь далеко, на краю ночі, горіло багаття, а трохи осторонь зводився в небо осяяний ліхтарем елеватор молотарки й бовванів бік високої скирти соломи. Коло них комашилися люди, підводи; барабан деренчав і гув, але перепелиця була, мабуть, ближче, її підпідьомкання лунко дзвеніло в ночі, з нею сперечався під недалеким кущем цвіркун. Іван став проти Василяни, наклонив голову, і — як воно так сталося, незрозуміло! — невідома сила злила їх у бездумному поцілунку.

Хто знає, може, саме про це згадав і Іван, він трохи посмілішав, поклав картуз на стіл і з надією глянув на дівчину. Василяна одірвалася од думок і швидко сказала, ніби сперечаючись з собою:

— Ні, за рушницею до Колесниченка звернешся. Я сама не можу...

— Не можеш? — підвівся Іван і в голосі його почулася різкість. — Як забирати, так могла, а віддати не можеш? Гаразд! Запаніла вже!

— Не плети дурниць! — крикнула Василяна, але парубка, очевидно, прорвало.

— Як же! Заступниця!.. Вже й на вулицю вийти не зволила. Як старець, стояв під дощем цілу ніч...

— По рушницю до сільради треба йти, а не додому серед ночі.

— По рушницю? Ти думаєш, я по рушницю

приходив? Плювать я хотів на неї, добра б їй не було! Я по любов твою приходив. У ноги кланяється, за те, що тоді образив, а вона... одштовхнула! Ногою, як щеня, одштовхнула... Серце мое німіє, кров'ю по тобі сходить. Жити без тебе не можу, а вона — рушниця!..

Іван говорив рвучко, з притиском, і очі його зайнялися чудним вогнем. Василяна ніколи ще не бачила його таким, аж злякалася. В голові вирували тисячі думок, одна з них найчіткіша — про Пріську, але запитати дівчина не встигла, бо виспіла друга думка, категоричніша.

— Тихше, хтось іде, ще почують. Хіба можна тут про такі речі говорити?

В сільраду хтось справді увійшов — очевидно, повернувся секретар.

Іван осів, як прибитий, і знову почав вертіти на колінах картуз.

— Про рушницю з головою договоришся — він післязавтрього буде. А ввечері, після кіно...!

— Да? — посвітлів Іван.

— Після кіно поговоримо. А зараз іди, — строго наказала Василяна: — ач, знайшов із чим у сільраду приходиться!..

Іван не розібрав, жартує Василяна чи ні, але покірно вийшов, весь сяючи від радості. Цю радість помітив Трегуб, зустрівши хлопця на ганку, і зацікавлено спитав:

— Невже рушницю оддала?

— Ні,—весело одказав Іван,—і не йдять. Ска-
зала, як приїде голова — тоді приходьте...

Трегуб подивився йому вслід, докірливо по-
хитав головою і таки пішов у сільраду.

— Була—не була, а спробувати можна.

За Трегубом прийшов і Гава, але Васирина
стояла на своєму: ждять голови, коли хочете, а
як на мене, то не буде діла!—І тут же спитала:

— Товаришу секретар, як там у них із стра-
ховкою?

Виявилося, що Трегуб заплатив справно, а Гава,
так той і першого внеску ще не погасив.

— Треба заплатити, дядьку.

Далі прийшли з хутора двоє сусід — не поми-
рилися за грушу. Довелося Васи́ні усовіщати
дядьків, як малих. І уявіть собі — допомогло! Дів-
чина аж світилася від радості за успіх.

Після кількох подібних справ у кабінет забіг
Мишко. Він прийшов просто з школи, де працю-
вав вожатим. Хтось розповів комсоргві про спра-
ву з курми,—блискаючи чорними очима, хлопець
метушливо хвалив Васи́лину за мудре розв'язан-
ня справи.

— Бачиш, а ти не вірила! Я ж казав, що ти ро-
зумна дівчина. От і не доведеться на зборах тобі

прочухана давати. А я вже збирався дати такого
духу...

— Який страшний! Кинь лякати, краще ходім,
щось покажу...

Вони вийшли в кімнату секретаря.

— Дмитре Івановичу, ану ще раз відкрийте
чулан.

Секретар вийняв з ящика ключ і відімкнув
другі двері, поруч кабінету.

— Тут знайшлася ще одна кімната. Вона ніби
непривітна, але коли привести доладу, то буде
діло...

Чулан справді виявився чималою кімнатою з
двома вікнами, що виходили в коридор.

На полицях кімнати лежали старі папери й цер-
ковні килими. Власне, килими, як килими, коли од-
кинути од них назву, то нічого церковного і не
залишиться.

Мишко постукав ногою об долівку. З полиці
стригнула метка миша і, здіймаючи куряву, по-
бігла в куток. В кімнаті густо пахнуло моллю,
цвілим папером і ладаном.

— То знаєш, що я з цього чулана думаю зро-
бити?

— Що?— запитав Мишко, але з не меншим інте-
ресом чекав відповіді й Дмитро Іванович.— Так
он чого вона заставляє вдруге відкривати! Що ж,
воно вигадало, це дівча?

— Угадуй,— сказала дівчина.— Ну ?

— Кімнату комсомолу?— засвітився Мишко.

— Хіба тобі в колгоспі погано? Не вгадав.

— Ну, а що ж? Собі кабінет?

— Не скажу. Може, ще голова не згодиться.

Як приїде,— тоді визнаєте. То завтра, Дмитре Івановичу, ми й тут приберемо. Ті папери влізуть у вашу шафу?

— Їх можна на шафу покласти, якщо тут зайві,— похмуро сказав секретар.

— Зайві, зайві,— не зважала Василина.— То, значить, глина є, зупинка за мазальницями. Піду організувати. Ходім, Мишко!

Вийшли на вулицю. Час був полуденний, але надворі ніби смеркало. Сірі хмари облягли небо й сочилися дрібним дощем од самісінького ранку. Темнорудий пісок під ногами густо подзьобано краплями, як лютою віспою величезне лице.

— Днів за два буде година, казали дідусь...

На стіні крамниці висіла мокра знизу афіша; вона сповіщала, що сьогодні в колбуді демонструватиметься новий кінофільм.

— Прийдеш?— запитав Мишко, киваючи на афішу.— Куплю квиток.

— Який багач!— засміялася дівчина.— Сама куплю.

— Справа не в багатстві,— серйозно сказав Мишко,— зовсім не в багатстві. Може, мені хочеться з тобою поруч сидіти?

НЕ СПІЙМАЛИ ЩУКИ-РИБИ— СПІЙМАЛИ ЛІНА

Мати подавала обідать і весь час бурчала, хоч бурчання було досить мирне. Їй хтось уже розповів про вчорашню справу з курми, бо в докорях весь час повторювалось дядька Федора ім'я.

Василина їла смачний борщ і, не слухаючи про що говорить мати, цілком віддалася своїм думкам. Обмислювала пережите за день, розмови, зустрічі і те, що робити далі.

Завтра неділя, то чи ж згодяться дівчата працювати? Побачу, яке їхне слово; в один голос говорили, що допомагатимуть, а як то воно на ділі буде? Пообідать, та й бігти до Пріськи, як це вона там після вчорашнього? Мабуть, горює, доведеться ще раз збрехати, скажу, що Іван за рушницею увечері приходив...

— Післязавтрього, мамо, треба страховку заплатити,— згадала Василина й дала новий напрям материному вуркотінню.

Незловиво й мирно стара жінка заговорила про те, що от знову гроші, плати хто зна й завіщо, немає, щоб подарувати бідній вдові...

Обідалося Василюні з апетитом, борщ видався смачний, як ніколи,— чи не можна ще підсипати трохи?

— Чого ж, можна!— зраділа мати. Стару хлібом не годуй, тільки страву похвали.— Борщ сьогодні знаменитий, з линами... Ще як батько твій живий був, дід Сила таких ловили. Ох, і лини ж були!

— А це ж де риби взяли?— запитала Василюна, приступаючи до другої порції.

— Марина-рибалка принесла вранці. Добрих трьох ливів дала з своєї пайки...

— Марина?— перепитала Василюна й сердито поклати ложку.— Навіщо ж ви взяли?

— Як не взяти, коли дівчина просить? Гроші давала, так вона й слухати не схотіла. Я од чистого серця, каже, а ви гроші...

— Чого ж вона раніше не приносила?— розлютовано крикнула дівчина й встала зза столу.— Ви розумієте, що ви наробили?

Апетит пропав безповоротно, в горлі здавило так, ніби там застряли сторчма кісті з усіх ливів на світі.

Дівчина лягла на ліжку і до болю закусила губи.

Марно стурбована мати кликала дочку до мо-

лочної каші,— вона лежала, здавивши руками голову, і думки її були чорні, як пилука на стелі в кабінеті голови сільради.

Ці думки були не безпідставні.

ЯК У КАЗЦІ

Василюна з цікавістю стежила за парами, проте сама не танцювала, хоч ноги самохіть вистукували дріботливий такт. Зате надолужувала сьогодні Пріська. Вона танцювала без упину, і все з одним та й з одним партнером: участковий міліціонер так кріпко й невимушено тримав її за стан і так дзвінко вистукував шпорами на поворотах, що в багатьох дівчат захилялося серце від заздрощів, а смаглява Пріська тільки очима світила та все на Івана зиркала: „А що,— мовляв,— думаєш, не знайду кращого?“

Іван сидів у сьомому ряду, під самою стіною, зосереджений і печальний; хто знає,— може, таки давалися йому взнаки пекучі Пріській погляди й класний танець високого міліціонера, а може, були якісь ще поважніші причини, тільки виглядав хлопець так, ніби втратив щось найдорожче в світі.

„Дивак — думала Василина — отак розкис! Після Коваленкової новини зовсім змінився хлопець. Такий задьористий завжди був, веселий, рухливий, а тут враз розклеївся, захандрив, навіть з лица змінився...“

Поруч Василини сидів Мишко. Він таки купив квиток і зачекав надворі, доки дівчина прийшла до колбуди, — щоб увійти і сісти разом. Від довгого чекання на дощі комсорг був мокрий і розтріпаний, — одяг і чорна чуприна парували в жарко надиханому залі, проте був Мишко веселий і ще говіркіший, як завжди.

Він розповідав Василині про Київ, куди недавно їздив у комсомольських справах. Нова столиця справила на молодого хлопця незабутнє враження й надовго стала головною темою його розмов.

— Як у казці! — захлинався спогадами Мишко. — Розумієш: з обох боків великі-великі будинки; вікна в них, як брами. Увечері в цих вікнах — яскраве освітлення. Лампочки жовті, зелені, червоні, білі — тисячі лампочок. А між будинками довга вулиця, і рівна, як чирінь. Та де там, — як скло! В цьому чорному склі — асфальт зветься — мов у воді, відбиваються ліхтарі на перехрестях, тіні автомобілів, постових міліціонерів, перехожих і домів. А людей скільки! Мабуть, все наше село з дідами й дітьми, з усіма живими не заповнило б

і однієї сторони кварталу. А там — повне місто людей. Аж голова обертом іде, як вийдеш на вулицю.

Підеш у Пролетарський сад, — це якраз із Хрещатика, чи з вулиці Воровського...

Підійшов учитель і перебив Мишків захват. Він поскаржився Василині на непорядки в хаті для патронованих дітей.

— Заходжу сьогодні, аж там сморід, бруд, діти без догляду, хоч персоналу досить. Треба щось зробити, Василю Пилипівно. Шкода дітей... Можуть повестися хвороби...

Вирішили завтра ж послати бригаду комсомольців обстежити хату і навести хоч тимчасовий лад. А приїде голова — поставити питання на президії сільради.

Не встиг одійти вчитель, — підійшов Дяченко, голова колгоспу. Він привітався за руку й сів поруч.

— Ну, розповідай, як працюється на новому місці. Чув, чув, як ти курячу справу розібрала. А що ж! Так і треба!

Голова ясно посміхався й з батьківською любов'ю оглядав дівчину. Він був гордий за свою недавню ланкову: це ж не жарт — з малого дівчати заступника голови сільради виростити!

— А в нас радість: завтра грузовик одержуємо. Телеграма прийшла.

— Невже? — разом підскачили Васирина й Мишко. — Грузовик?

— І не тільки грузовик... — задоволений розділеною радістю, продовжував Дяченко. — Не тільки грузовик...

Він навмисне відволікав сповіщати новину, щоб заінтригувати їх ще більше.

— Невже велосипеди? — догадався Мишко.

— Шістнадцять штук, — переможно потвердив голова. — Нові, як з голки!

Мишко аж на ноги встав і забігав перед лавкою.

— Оце і я розумію! А чи знаєте ви, скільки в селі велосипедів буде?

— Скільки? — зацікавився голова.

— Почекайте... — Мишко щось полічив в умі. — Ну, так і є. Сорочок три штуки. От!

Комсорг весь яснився від радості. Крім усього іншого, це ж і він одержить довгождану машину.

— Ех, і вріжу степом, тільки курява здійметься! Шкода, що швидко зима...

Хлопець уже малював собі привабливу картину, як він весняного ранку верхи на машині, що держиться тільки тоді, коли швидко йде, мчить до райкому. — От підведу педаль, натисну лівою ногою, а праву на ходу закину через сідло, сяду, кермо крутне, потім вирівняється, і я полечу, як птиця проти вітру. Тільки неодмінно,

щоб проти вітру — він сильно б'є просто в лице, в груди, а я лечу собі й лечу, навіть руками не держусь, тільки ногами натискую...

— Скільки було в Добровиці велосипедів до революції? — запитав Мишко, одганяючи такі здійснені тепер мрії.

— Зовсім не було, — одказав Дяченко. — На всю волость був тільки один старий велосипед у писаря. А тепер — цілий флот! — виявив свою матроську природу голова. — Да, сорочок три штуки. І знаєш що, Васирино? Правління колгоспу ухвалило й тобі дати машину. В премію...

— Мені? — здивувалася Васирина. — Та я ж і сісти на неї не вмію. Ще спідницю порву...

— Тоді надінеш штани, — пожартував Дяченко, а Мишкова мрія миттю доповнилася новим кадром: поруч нього мчить на велосипеді Васирина; і ось колесо її машини на щось наїхало, велосипед дивно крутнув і валиться на бік. Катастрофа неминуха, але нащо ж тоді тут Мишко? — він круто повертає свого двоколісного коня просто в упор Васириному, дівчина спирається на нього, врівноважується і знову мчать степом, проти весняного вітру, двоє розчервонілих комсомольців, і хто одгадає, куди стелиться їх путь — може, велике щастя чекає їх попереду?..

— За день! Чуєш, Васирино, за день я тебе навчу їздити, — пристрасно гукнув Мишко.

Але Васирина рішуче заперечила.

— І вчитись не хочу. Скажуть,— як заступником обрали, так і здурила!

А сказати одверто, то їй таки здорово кортіло навчитись їздити на блискучій машині, і щоб їздити не одній, а вдвох, навипередки, хто скоріше... І дорого дав би Мишко, щоб дізнатися, кого саме хотіла б Васирина бачити на другій машині...

В зал увійшли, обтрушуючись од дощу, Марина-рибалка й Артем. Васирина підвелася й пішла їм назустріч.

— Спасибі тобі, Маринно!— сказала, не вітаючись.— Удружила, нічого казати...

Марина широко розкрила очі:

— Що трапилось? Чого це ти?

Не розумів нічого й Артем. Він тільки відчув сварливі нотки у Васириного голосі і незадоволено нахмутив білясті брови.

— Здрастуйте, я ваша дячина! Чого це ти напоролась?

— Чорти тебе піднесли з линами. Як же, нужні вони нам, як трясця!

Дівчина аж тремтіла од лютого гніву: їй раптом схотілося вибухнути на весь колбуд лайкою. Може, хоч тоді легше стане, а то ж здавило під грудьми, дихати нічим.

— Не бійсь, раніше ніколи не догадалась, а

тут на radoщах принесла. Як же, заробила на курях!..

Марина нарешті зрозуміла, в чому справа.

— Це ти про рибу? Та я ж од чистого серця... Хіба я знала, що тобі буде неприємно?..

Сльози гіркої образи викотилися з куточків рибальчиних очей.

— Од чистого серця!— скаженіла Васирина.— Ік чортовій матері з таким серцем! Та знаєш ти, що тепер люди скажуть? Хабар!

— Першому, хто так скаже, я видряпаю очі. Повидавлюю, як рибі,— задихувалася дівчина.— Ну, хіба ж я хотіла, Васирино, так, подумай сама!

— Кинь, Маринно, не хвилюйся,— стурбовано втрутився Артем.— А ти, Васирино, не дуже то... Нічого...

— Не твоє діло,— люто закричала Марина, ніби в Артемові знайшла винного.— Иди собі геть і не лізь у жіноче діло. Йди.

Артем сплюнув і пішов на передні місця. Музика стихала. Танцюристи парами розсідалися на лавах. Мала починатися картина.

.....

Як скінчилося кіно, Васирина щось довгенько розмовляла з Приською. Високий міліціонер аж нахмурився, очікуючи коло дверей.

Коли дівчина звільнилася, він узяв її по-міському під руку й повів у вогку чорноту.

З Василюю пішов Мишко, а може й ще хтось, бо до самого дому дівчина прислухалася й ніби зовсім добре чула в нічній мряці чиїсь сторожкі кроки.

БУДЕ ДІЛО!

Нарешті приїхав із Карасівки Колесниченко.

Він наче привіз із собою годину: дощ перестав лити ще з ночі, а на ранок розійшлися хмари й небо стояло чисте, як добре вимитий голубий фарфор.

Маленьке сонце світило у вікна колишньої попівської хати; воно клало на строкатий килим мінливу стежку й світляними зайчиками стрибало на високому коміні груби.

Час - од - часу по свіжовибіленій стіні спливала темна цятка — то падало з кістлявого клена за вікном останнє листя, прощальною тінню мерехтіло на білому вапні.

Колесниченко одкрив двері й здивовано спинився на порозі.

— Витирайте ноги, — сказав замість привітання дід Никін. — Там за дверима є матка.

Голова покійно виконав дідів наказ, витер ноги і, обережно ступаючи по килиму, увійшов у сільраду.

— Доброго здоров'я, Дмитре Івановичу! Це добре, що ви догадалися навести порядок у нашому домі. Ну, знаєте, тепер тут не гірше, як у райвиконкомі. І килими, — глянь! Церковні?

— Так! — відповів секретар. — Років із чотири лежали в шафі, вже й миші погризли.

Кабінет Колесниченкові сподобався ще більше. Чисто вибілені стіни, вимиті вікна, килим на підлозі і ялинкові вінки над портретами — просто свято, та й годі!

— Хвалю за розпорядливість, Дмитре Івановичу!

Секретар ніяково одкашлявся й щось невідразно промимрив про готовість служити й про Василю Пилипівну.

— Да, — сказав голова. — То як наша заступниця, ще й досі брикається?

— Ні, чого ж, працює. Оце пішла в хату патроніваних. Там комсомольці якісь непорядки викрили.

— О? — дивувався голова. — Значить, вона вже взялася за діло. Це добре, скажу я вам, я на те й сподівався. То як у нас справи з фінпланом? — Він сів за стіл і заглибився в списки. — Кажете, неважно? Як із страховкою? Багато заплатило?

— Не, — сумно одказав секретар. — Можна по

пальцях перелічити. Ратушний Гордій заплатив половину, Гава, ну та ще Василина оце сплатила...

— Погано стараєтесь. Треба натиснути, Івановичу. Сьогодні підемо по бригадах...

Лунко стукнули сінешні двері. В сільраду швидко увійшла Василина.

— Розумієте, товаришу Колесниченко, таке неподобство, га? Це ж просто я не знаю що! Пряме злодійство!

Вона кріпко стиснула руку голови, продовжуючи сипати словами обурення й гніву на адресу невідомого злочинця.

— За це розстрілювати треба!

— Кого це? Сідай та розкажуй по порядку. Ви, Дмитре Івановичу, можете йти...

Василина сіла й обурено почала розповідати про непорядки в хаті патроніваних.

— Розумієте, діти худі, з отакими животами, ноги як спичаки, а завідувачка продукти додому тягне. Ну да, доведено! Люди бачили. Та це інакше й бути не могло. Ви ж знаєте, хто ця завідувачка? Я себе лаю, що раніше не догадалася і в комсомол не заявила...

Дівчина розповіла, що завідувачка хати патроніваних — дружина поштаря, її стара знайома. Це та сама гужинська тітка, в якій вона три роки наймишкою потерпала. Чоловіка засудили за вбивство голови комнезаму, так вона розвелася

з ним і вийшла за гужинського поштаря. А тепер цей поштар місяців п'ять як у Добровиці працює, от! Так що ви од неї хочете, клятої куркульки! Вона як мене вздріла — аж чорна стала від люті й страху...

Голова дав розпорядження негайно викликати завідувачку до сільради.

— Треба подзвонити в міліцію. Може, просто заарештуємо...

Після телефонної розмови Колесниченко показав рукою на прибрану кімнату:

— Ну як, Пилипівно? Подобається тепер? Старається наш секретар... Мабуть, даремне на нього наговорюють.

— До чого тут секретар? — здивувалася Василина.

— Як то до чого? А хто організував капітальну приборку? Ти ж пам'ятаєш, що тут було?

Замість відповіді Василина взяла Колесниченка за руку й повела в чулан. Оторопілий голова аж рота розкрив, здивований магічним перетворенням.

На місці брудного чулана була справжня світлиця, прибрана портретами, рушниками й паперовими квітами. Посеред кімнати урочисто стояв продовгуватий стіл, накритий червоною скатертю, а вся долівка блищала від золотої парчі давніх килимів.

— Чудесно! — сказав голова. — Це буде твій кабінет.

— Як же, для того й прибирали! Антонина в Черкаси не поїхала, зуби вставлять одклала, щоб тільки допомогти приборати, а він — кабінет!..

— Яка Антонина?

— Ялисеївська Антонина, з моєї ланки. Це ж моя ланка так постаралась, а хто ж інший? Ми вчора як захватили, дарма що неділя...

— Он воно що?! — зрозумів нарешті голова. — А я секретаря хвалю, аж присідаю. То це твоя робота? Ну, скажу тобі, буде діло, буде!

— Яке діло? — засоромилася Василина. — Краще вгадуйте, що в цій кімнаті буде.

— Ну, що ж... Мені кабінет?

— Дзуськи! І там сидітимете... Вінчать будемо тут, он що!

— Загс?

— Ну да! А хіба можна інакше? Та я вік здіваю, а не прийду записуватись так, як ото було... Бруд, людей повно, сором і сісти ніде.

— Правильно, — захоплено сказав голова. — Ну, знаєш, Василю, шкода, що я вже одружений, а то за таку штуку ми перші й обвінчалися б у цій кімнаті!

— Таке вигадаете! — почервоніла Василина. — Першу ми тут обвінчаємо Антонину. Як тільки вставить зуба, так і весілля...

Знадвору долетів сердитий жіночий голос, за тим у сільраду хтось увійшов, кленучи свою долю, світ і все життя, щоб воно запалося...

— Хто мене викликає? — рішуче запитала червоновида молодиця, коли голова й Василина ввійшли в передню.

— Може, ця хабарниця, то я й слухать не хочу! Сама за лини Марині-рибалці дев'яносто карбованців виторгувала, а мені злодійство пришиваєш? Сама злодійка! Думаєш, я не пам'ятаю, як ти в мене намисто вкрала?

У Василини зарябіло в очах. Хапаючись рукою, як сліпа, вона тихо осіла на стілець.

ЧАС ТЕПЕР НЕ ТОЙ

— Іде! — вбіг у хату Андрійко. — Та ще Лебедем. Ото як вріже!

— А хто їздовий? — спитала Василина. — Іван?

— Іван Федорівський, — одказав хлопець і знову вибіг на двір.

Василина, тримаючи в зубах головні шпильки, кінчала зачіску. Мати поралася коло печі; в хаті пахло жареною цибулею й свіже спеченим хлібом.

— Ти ж гляди, — наказувала стара. — Раз стала

на цю путь — їдь, я тебе не держу. Алеж учися, не швендяй там по вулицях без діла. Ще під машину потрапиш, а то босяк який причепиться. Город — то страшне діло. Я як їздила в Кременчук, ще до війни, то стою за магазинами, аж підходять два ...

Мати в сотий раз почала розповідати про свою єдину в житті поїзду до міста. Воно приголомшило жінку й запам'яталося на все життя, тим то так і застерігає стара дочку проти міських спокус. А Київ — це тобі не Кременчук! Три місяці там прожити — такого лиха наберешся, що в селі не зустрінеш за вік. Чи ж видиме діло малому дівчаті в такий казан їхати?

Дівча тим часом обсмикувалося перед дзеркальцем, біля мисника.

„І що там вона бачить, хібащо носа. Треба купити нарешті людське дзеркало, така дочка, як картина, а глянути нікуди, хоч у ставок іди ... Аж сором!“

Стара з любов'ю милувалася дочкою. Василина стояла коло дзеркальця невимовно рідна й разом ніби чужа. Голуба майка з білим комірцем щільно облягала стан, підкреслювала високі груди.

— Дівка вже! Справжня дівка! Хоч зараз заміж. А чи ж давно було?..

Чорна сукня, вузька й довга по-городському, голуба майка і червона косинка зовсім змінили

дівчину.— Тільки й залишилося Полюсюківського, що очі, ніс і рот, а то — баришня, справжня вчителька! — милувалася стара. І її брав ще більший страх за дочку. Чи ж витримає вона міські спокуси, чи не привезе сорому, як Яковівська Галька з рафінарні?..

— Гляди, дочко, не острамися... богом тебе заклинаю! Хватить—що Ярина покриткою ходить.

— Митрофан же сватає,— чого не оддає?

— Ік бісовій матері з таким сватанням! Нехай спочатку за розум візьметься, тоді й бере. Він думає, як Андрійків батько, так Ярина за ним одразу й побіжить ... А дулі не хочеш? Час тепер не той!

— От бачите, мамо,— посміхнулася Василина,— і я ж вам казала, що час уже давно не той.

Дівчина визирнула у вікно. Серед двору стояла мальована бричка, запряжена Лебедем.

Іван викладав на бричці яснозелене сіно, щоб було зручніше сидіти, тут же крутився Андрійко, а дід Сила намагався відкрити жеребцеві зуби й зазирнути в рот. Та кінь не дався, він махав головою, і дід втрачав рівновагу, повисав на повіддю, далі знову випростувався й брався за непокірні челюсті.

— Ну, мамо, давайте снідать та й у дорогу. Шкода тільки, що Ярини немає.

— Коли ж покликали пшеницю перегортать ...

Мати поставила на стіл яешню з салом, нарізала свіжого хліба.

— Сідай, дочко, та наїдайся добре. Дорога дальня. Воно, може, й Івана покликать?

Стара допитливо дивилася на дочку: — як там у вас, чи, може, знов не клеїться?

— То чого ж, покличте, — байдуже сказала Василина, і мати так і не дізналася справжнього стану взаємин молодят. — Чого вони воловодяться, біс їх знає, ну, любляться, ну, женились би — Іван парубок діловий, та й Федір уже за кури не сердиться.

Іван увійшов, ніяково потираючи руки.

— Драстуйте...

— Драстуй, — зашарілася Василина. — Сідай, будемо снідати.

— Спасибі, — одказав парубок „для годиться“, — я вже снідав.

Але до столу сів.

— Та скинь, хлопче, бушлат. До поїзда далеко...

Стара дістала десь на верхній полиці мисника черевату пляшку й поставила на стіл. В прозорій рідині плавали чорні соломинки якоїсь трави.

Василина здивувалася:

— Горілка, чи що?

— Полиь дорогу. Ще од трійці залишилася. Ну, бери, Іване. Чокнемось...

Підняли гранчасті чарки й на якусь мить застигли, позираючи один на одного, хто вип'є перший.

— За що ж пити будемо? — спитав Іван, усе ще червоний од незвичайного сніданку.

— За мою учбу, — поспішила Василина, щоб запобігти материному тосту. Вона знала, що мати неодмінно скаже щось таке, від чого доведеться почервоніти ще більше. І стара таки натякнула:

— Я б випила за одну штуку, але хіба ж вас розбереш?.. Ну, вип'ємо за учбу.

— Ні, — заперечив Іван, — вип'ємо таки за штуку... — І перекинув чарку.

— А я таки за учбу, — випила Василина.

— Я за те й за друге, — сказала мати і, трохи не допивши, високо бризнула з чарки аж під стелю.

Тільки почали закусовати — на дворі щось загуркотіло, спочатку ледве чутно, а далі все ближче й ближче.

— Аероплан, — сказав Іван.

— Не, то, мабуть, грузовик, щось до лавки повіз

— А може, трактор?

Та це був не аероплан, не грузовик і не трактор. Зробивши кругий поворот, ізза хліву, просто до сіней, під'їхало зеленкувате авто.

— Голова райвиконкому, — сказала Василина, — чого це він?

Кинувши сніданок, вийшли на двір. Іван побіг до переляканого Лебеда, — він сіпнув бричку так, що вісь передніх коліс стала вздовж розвор.

— Так оце твій палац, Васирино? — питав това-

риш Гаращенко, вилазячи з машини.— Не важнецький, нічого казати. А це мати? Драстуйте, тітко.

— Драстуйте. Заходьте в хату. Не красна вуглами — красна ... трудоднями,— несподівано зримувала стара.

— Хату навесні нову збудуємо,— сказала Василина.— Вже й лісу трохи купили.

Дід Сила кинув жеребця,— однаково з ним нічого не вдієш,— і сторожко підійшов до машини. Обережно потрогав руками лаковий кузов, тоді зайшов спереду, зазирнув у гранчасту сітку радіатора, потім просунув лице до Андрійка, що вже давно сидів у машині.

— І як воно бі... біжить, сила божа?

Дідове лице висловлювало суцільний подив і жах

— Оце пока... покатається перед... смертю!..

— А чого ж,— сказав голова райвику.— Покатай діда, Наумовичу, а я тут зачекаю. Та з вітерком їх, нехай спробує справді. Ну, давайте, діду, підсаджу.

— І куди б ото я...— сплеснула руками мати.— Сказано, що старе, що мале,— однаково!

Шофер поворожив на підоймах, машина задвигтіла і, крутнувши, щоб не наїхати на корито, швидко полетіла з двору. Дід Сила одкинувся на подушки й перелякано посміхався, а малий Андрійко, вимахуючи руками, щось заклопотано розповідав. Очевидно, він пояснював старому, як збудовано автомобіль.

— То ходіте в хату,— сказала Василина.— Чого ж ви не запрошуєте, мамо?

— Ходіте, ходіте. Пожалуста, товаришу, не знаю, як вас по-батькові,— заспішила стара.— Зайдіть, одкушайте хліб-сіль. Іване, прив'язуй коня та приходь, будем доснідувати.

— Спасибі, я снідав,— одмовлявся голова.— А в хату зайду. Подивлюся, як живете.

— От бачите, мамо,— докоряла Василина,— я ж казала, щоб і останню ікону зняти, а тепер лупай очима.

— Кинь, Василю,— сказав голова.— Нехай висить. Тітка Марта скоро сама здіме. Правда, тітко?

Стара не відповідала. Ніби не чуючи розмови, вона клопоталася коло печі.

— До столу, до столу сідайте,— запрошувала Василина,— не гордуйте.

— Е, то у вас тут і випивка є, та ще яка настояна! Доведеться сісти. Тільки де ж той парубок?

— Ось я його приведу.

Василина вибігла з хати й за якусь мить повернулася з Іваном.

— Він теж на курси іде завтра. В район.

— На конюха вчитися?

— На ветсанітара,— одказав Іван.

Сіла до столу й стара і сніданок продовжився.

Товариш Гаращенко запропонував випити за голову Гужинської сільради Василю Полюсюк.

— Гужинської?— перепитала мати.— Вона ж там наймитувала цілих три роки.

Голова райвику одказав, що він про це знає, президія через те й ухвалила послати Василю на курси, щоб потім зміцнити Гужинську сільраду— село невелике, хоч дівка і в найбільшому справиться. А що вона там наймичкою була, то радянська влада тим і є найкращою владою в світі, що при ній можливі такі великі перетворення людей...

— Ну, можна їхати,— сказав голова, коли скінчили свідати.— Як тільки прийде машина, так і вирушимо. В сільраді казали, що ти збираєшся на станцію, а я якраз додому їду. От і підвезу...

— То мені можна їхати?— похмурнів Іван.

— Виходить...

— Що ж, прощайте...

Парубок потис усім руки і, закусивши губу, вийшов.

Василина наздогнала його в сніях.

— Я тобі напишу, як тільки приїду в Київ. Та не будь таким вовком. Дивись сюди,— дівчина підставила губи.— Тихше, бо ще почують... Годі, годі. Он уже машина гуде. Бувай, та вчись добре!

Іван пішов, а Василина повернулася в хату. Там розмова йшла про лини. Голова розповідав, що перший про хабар пустив чутку Дмитро Іванович, секретар сільради. Він же сказав про це і дружині поштаря, і заяву до райвику написав, мовляв, новий заступник не встиг до роботи стати, як уже хабарі бере.

— От гад!— здивувалася Василина.— А такий ніби добрий був...

Згадавши пережите, вона важко зітхнула.

— Сьогодні я вам привіз нового секретаря. Хороший робітник, комсомолець...

До порога підкотила машина. З неї виліз щасливий Андрійко і розчервонілий дід. Він ніби аж помолодшав, бляклі очі виблискували радістю, а змерзлі губи щось намагалися вимовить.

— Ну й бі... ну й біжить... як...

— Як яроплан,— підказав Андрійко.

— Як мов... як мовнія!— видавив дід і, сівши стомлено на призьбі, втопив очі в чарівну машину. Старий сидів мовчки, і хто його одгадає, які думки вирували в голові старого небораки, що на дев'яносто сьомому році життя таки сподобився поїздити на автомобілі?

З хати вийшла Василина. Вона була в новому пальті, чорний блискучий котик облягав шию.

— Ой, яка ти прибрана!— не стерпів Андрійко.— От прибрана!

Василина засоромлено підняла хлопця над головою.

— Отакий рости, о! Великий та розумний!

— В машину посади. В машину,— скористався добрим тітчиним настроєм Андрійко.— А коло кооперації скинете.

— Сідай до мене,— одкрив дверцята шофер,— ну, швидко!

Вийшли, нарешті, з хати мати й голова. Стара несла клуночок і весь час вихваляла дочку, ніби товариш Гаращенко приїхав свататися.

— Годі вам, мамо. Випили чарку, а розмов на півкварти,— сердилася Василина.

— Не буду, не буду... Ну, щастя тобі... бо... вже й не знаю хто! — махнула стара, схопившись, що бог тут, мабуть, таки справді ні до чого.

Вона обняла дочку й поцілувала в голову. Василина підійшла до діда.

— Прощайте, діду.

— Га? У Київ? — недочув старий.

— У Київ. Ви ж тут не вмирайте, мене ждять. Приїду, так ще й на велосипеді вас покатаю. До речі, мамо, велосипед замкніть у хижці. Та обтирайте, щоб не заіржавів. Повернуся з Києва, таки їздитиму, хай що не говорять у селі...

Дівчина сіла в авто, воно вже дрижало й гуло, як живе. Шофер кувікнув сиреною на цікаве порося, дав задній хід, тоді круто повернув

кермо й повів машину на шлях, залишаючи на мерзлій землі помережаний слід.

— В щасливу путь,— ще раз гукнула мати і, приклавши руку до очей, довго стояла серед двору, висока й тиха, прислухаючись до вуркотливого гудіння далекого авто.

1935 р.

ЧОВЕН ПІДПЛИВАЄ ДО БЕРЕГА

НОВЕЛА

Різкий вітер наростав щохвилини, кошлаті хмари крийма облягли небо, воно стало чорне, аж страшне, і сутінки окутували косу, ніби починався справжній вечір. Червоний шелюг вклонявся річці срібними бруньками, лягав до самої землі, коса куріла жовтим димком, пісок метався під вітром, як сухий сніг на прозорому льоду, і чорна річка скажено плигала на косу білою шпанкою хвиль.

— Ну й шторм! — сказала Марина, і голос її потонув у моторошному завиванні бурі. — Аж чудно, сама себе не чую...

Дівчина стала проти вітру. Він сильно дихав у розчервоніле лице й високі груди, шарпав спецовку, треба напружуватись, щоб стояти, або весь час подаватися вперед; Марині раптом скортіло закласти руки за голову і йти проти шторму десь далеко-далеко, у невідому безвість, — дівчина аж засміялася — і прийде ж таке в голову, хай йому. Збирати в'ятірі та їхать у Дубок, — десь у затоці поставлю, раз на Дніпрі така метелиця, не сидіти ж тут до ночі. Цей пуненд не швидко стихить, де він і взявся враз. Волокуші, мабуть, сьогодні не вийдуть, ну да, куди ж у таку непогодь, раків годувати? Ні, хай ще поживе мій Артемко, ми ще з ним і не гуляли як слід, він щоночі на річці та й на річці, а вдень тільки на льоднику й зустрічаємось, я приїжджаю а він їде, горенько мое...

— Ач, рве, клятий! — ще раз сказала Марина вголос і почала складати в'ятірі в човен. Вони добре висохли на вітрі й були зовсім легенькі, не такі, як уранці, коли витягала з води мокрі й повні линів та коропів.

— Добрий улов був, мабуть, перед штормом, як так і далі риба йтиме, то за два тижні план виконаю, премія буде. Ще цього року не мала, правда, сезон тільки почався, а все ж таки треба старатись. Як усі достроково план виконаємо, — казав голова, — то Рибакспілка мотор у премію

дасть, тоді вже не страшно буде, що риба по-
псується, швидко в місто одтатахає катерок, а
відти чобіт привезе. Собі купила вже, а діду-
севі треба, вони хоч на річку й не їздять, проте
люблять рибальські чоботи, просторі й кріпкі,
і щоб халяви були довгі — на всі ноги. А може,
дідусь поправляється, як потепліє, то ще й рибали-
тимуть, — от добре буде, тоді ніякий план не
страшний, дідусь по кожній травинці й черепаш-
ці, по кольору води всяку рибу знають, де живе
і коли саме ловиться, недаром увесь вік у забро-
ді — в трьох морях рибалили, а що вже Дніпро
взнали, то й не кажи. І зараз на печі лежать,
а Марині вказують, то там в'ятірі постав, то там,
і що ж ви думаєте, не вгадують? Ого-го! — спи-
тайте прийомщика на льоднику, він вам по до-
кументах покаже, що Марині Токового-Зять з
в'ятірями часом дає більше риби, ніж ціла воло-
куша, от, а ви кажете!..

Ніхто, правда, Марині нічого не сказав, хіба що
вітер вищав у шелюгах і лопотів коміром брезен-
тової куртки, проте дівчина сперечалася далі.
Вона звикла до самотності на річці і часто роз-
мовляла сама з собою вголос — аж соромно, —
торік пастухи підслухали, ото вже було розмов
на селі, мовляв, дівка діда Токового, що ото
сирота, ну, та, що рибалить, — чи ж жіноче то
діло! — так уже забалакуватись почала, га?

Дівчина склала в'ятірі у човен, напнула вітрило
й відіпхнулася від берега. Хистку посудину од-
разу ж підкинуло уверх носом, здавалося, вона
ось-ось перекинеться; і не на бік, а прямо через
корму; та це тільки так здавалося, бо за якусь
мить човен з силою стрибнув униз, далі повер-
нувся на бік, випнуте черево вітрила вмочилося
у воду і знову підвелось. Марина всім тілом на-
лягла на весло, і човен полетів за вітром на дру-
гий бік річки.

Сильний вітер несамовито шарпав полотнище,
воно лопотіло й тріщало, як у зубах розлюто-
ваного звіря, але шнур міцно прив'язано до кор-
ми, досвідчена рука врівноважувала вітрило й
твердо держала кермо. Човен плигав з хвилі на
хвилю, як хорт, доганяючи зайця, з шумом роз-
тинав водяну навалу, вона розсипалася на мільйо-
ни цинкових бризок, їх підхоплював вітер, круж-
ляв у повітрі, сипав у човен, на куртку і в лице
відважної рибалки.

Марина звикла до водяної стихії, не раз її за-
ставали на річці і буря, і дощ, і туман, проте
такого шторму вона ще не знала.

— Скільки це балів, цікаво? — подумала дів-
чина і знову згадала діда. О, дідусь знають усе,
вони одразу сказали б, скільки балів, і точно, як
вимірювач, краще за старого капітана. Це ж і мор-
ським назвам вітрів навчив її дідусь. На Дніпрі

цих назв не знають, а вона любить вживати: від пуненда, чи гарбія, або майстро одразу пахне солоним морем і рибою. Марина й Артема цим назвам навчила, він раніше вітри звав по компасу — зюйд, чи там норд, чи нордвест, а тепер теж по-морському кличе... Шкода, що в'ятірі одному положено ставити, а то б їздили ми з Артемом, і як хороше було б оце зараз, — буря, шторм, чорне небо, перістий Дніпро і нас двоє в човні, двоє і більше нікого. Артем сидів би на кермі, а я дивилася б йому в лице, засмагле воно мужне, а чуб світлий-світлий, мов у малого, і сині очі, — так солодко стає на серці, коли в них дивитися, солодко й страшно, зацілувати, якби не сором... Де це він зараз, хороший, милий Артем? Мабуть, сидить у червоному кутку рибколгоспу, грає в шашки або читає газети, він же в мене грамотний, — казав голова, що швидко на курси поїде вчитися, як розводити рибу, — от який мій Артем! Добре, коли б він оце зараз, ну, в цю хвилину, про мене подумав, як я про нього, а може, він і думає, мабуть, думає, хіба... що хіба? Що Олена-подавальниця знову крутиться, вона на нього завжди зиркає, як на нові ворота, я вже давно помітила, на зборах вставиться в Артема й очей не спускає, як тільки їй не соромно! Та чого там їй соромно, хіба вона совість має? Тьху, ну й смикає, хай йому бісів

пляшка, ще перекине, їм - бо перекине, ой, що воно тріщить?

Човен несамовито кидало й гойдало, бризки сліпили очі, застинали, як вогкий туман, і вітер дув у спину, звертав голову — добре, що не дуже холодний, — а вітрило тріщить, здається, ось-ось полотнище надвое лусне. І темніє, таки налходить вечір, ну, та вже недалеко Дубок, поставлю в'ятірі, а там і додому, може, і вітер до цього стихнеться...

Берег був близько, вже зовсім добре видно густе пруття верболозів і зеленяву мочарів, ще хвилини дві — і край. Де б його тільки пристати — берег крутий, не видерешся!

Та саме на цих останніх хвилинах і сталося страшне нещастя. Несамовитий порив вітру зайшов збоку й шарпнув вітрило з небувалою силою, — цієї сили не витримав довгий шнур, він лунко тріснув коло самого полотнища й звився у Марининій руці. Дівчина не встигла збагнути, що сталося, як раптом опинилась у воді. Поруч неї хутко осідав у жовту каламуть казанок, він блиснув червоною міддю, і одинока риба злякано метнулася вбік.

— Перекинулась! — зрозуміла дівчина і, з силою гребнувши руками, випірнула наверх. На голові щось лежало важке, в нього густо впливала вода.

„В'ятір“, — потрогала Марина і, гребучи однією

рукою, а другою тримаючи снасть, попливла до човна. Посудина хиталась, перекинута на хвилях уверх дном, і поволі йшла за водою, віддаляючись од берега. Коло неї купою сірого валу плавало кілька в'ятірів, осторонь чорніло весло.

Марина пливла до човна і відчувала, що вибивається із сил. Важка спецовка намокла й тягла на дно, а тут ще цей в'ятір! Як він і випав так далеко од човна! Закоцюбілою рукою розстебнула гудзик спецовки, пірнула й у воді скинула куртку. Проте плости було нелегко, вага на одну руку стала більшою, а тут ще вітер захльостує, забиває дух...

Берег був зовсім близько, але повертати до нього дівчині не приходило в голову. Вона докладала всіх сил, щоб добитися до човна, поки не замкли в'ятірі.

— В'ятір чи спецовка?

Треба щось рішати, бо інакше можна загубити всю снасть. Спецовка своя, власна — значить, їй і судилося йти на дно.

Марина з жалем глянула на куртку й випустила з рук. Спецовка швидко осідала, пускаючи бульки, як жива, і раптом зникла в мутножовтій воді. Тепер пливлося легше, і за якусь мить дівчина взялася за слизьке дно човна. Завдання було — врятувати снасть. Воно виспіло одразу, як тільки Марина збагнула нещастя. Двадцять

п'ять в'ятірів — це велика дірка в плані колгоспу, якщо їх пустити на дно. І цієї дірки Марина собі ніколи в світі не простить, не простять і дідусь, вони просто не повірять, щоб їхня онука та потопила снасть! Артем теж... Ех, якби він був тут!

Поклавши на слизьке дно човна перший в'ятір, що приволокла з собою, Марина хутко почала вилловлювати інші. Захопившись роботою, зовсім не помічала холоду квітневої води, повітря було холодніше, хоч вітер і здавався менший тут, над самою хитливою поверхнею.

Проте, це не тільки здавалося: очевидно, той порив, що перервав шнур, був кульмінаційною крапкою шторму. Коли склала всі в'ятірі й дістала весло, яке хутко пливло попереду, Марина помітила, що вітер швидко йде на спад.

Пришвартувавшись до човна, почала пригрібати до берега, але розгойдана річка за мить одкидала човен набагато далі, ніж Марина пригрібала за довгі хвилини. Вона побачила, що робота марна, і віддалася на волю течії, та й берег пішов мілкіший, де там пристати з перекинутим вітрилом, однаково не підустить висока щогла...

Тепер дівчина скеровувала всі зусилля, щоб вивести човен на глибоке й на бистринь, — нехай жене хуткіше, ближче до села. Вона виповзла на човен вище, бо починали німіти руки, — ще обірвуся, хай йому! Надворі ставало світліше, хоч

і заходилося на вечір. Над західнім обрієм блиснула вузька смуга багряного неба, вона освітила рукаті вітряки на далекій горі і хутко зростала, хвиляста річка на заході почала переливатися мільйонами рубінових вогнів.

Вітер зовсім стихувався, вже не треба було так держати в'ятірі, проте Марині від цього не ставало тепліше й легше. Від безділля й того, що вилізла з води на холодне повітря, вона дрижала, як в лихоманці, ліву ногу зводило, час од часу треба було вигинати, а тоді здавалося, що м'язи на литці хтось сильно кусає великими тупими зубами. З холодом і біллю прийшов страх.— Невже марно загине вся робота, невже не витримаю?— За себе дівчина не боялася, якось не вірилось, що вона, така молода й дужа, що вміє плавати, як риба, і раптом потоне в цій річці,— ні, і мертва впливу!— але що, як пропаде снасть? Це ж усі в'ятірі, тільки вив'язали, і якраз тоді, коли риба почала так ловитися! Ні, треба триматися до краю. Он уже жовтіють куликівські верби, а он і дуби прив'язані до берега, невід висить— значить, ще не поїхали на лов. Одна я бовтаюсь у бурю, надала лиха година переїздити, ніби не могла пересидіти... Але що то коло дубів? Ну да, так і є, човен відпливає, в човні четверо. Ой, яка радість, це ж волокуша, вона йтиме в Гусячу, неодмінно повз мене...

Більше Марина нічого не пам'ятає. Одірвали її од човна зовсім непритомну й задубілу, здавалося, постав їй руку прямо вперед,— стоятиме, постав убік— теж не впаде, як у великої механічної ляльки.

Коли втягли у човен, Артем миттю скинув з плечей лямку, зняв теплий бушлат і по поясу закутав Марині ноги. Тоді зібрав одягу в товаришів, заступив од них дівчину й зняв через голову мокру блузку, спідницю й сорочку. Потім швидко одяг на Марину довге бригадирове пальто, обклав фуфайками і, не зважаючи на сторонніх, блідий, як мрець, жарко поцілував дівчину в губи.

Та товариші й не дивилися, вони з усієї сили гребли, і човен, як велика птиця, стрімко летів до зеленого берега.

Марина опам'яталася, одвела з очей пасмо мокрого волосся, побачила Артема і раптом спитала:

— Усе ціле?

— Усе,— одказав хлопець. Він щось подумав, і видно думка ця була до болю жажна, обвітраним лицем пробігла судорога, Артем струснув білястою чуприною і знову впився в збліднілі уста.

Тільки тоді Марина здригнула, нижня губа її чудно затрепетала і річкову тишу після шторму враз порушив розпачливий дівочий плач.

... Човен підпливав до берега.

Жовтень, 1935.

СЕКРЕТАР НАРКОМА

НОВЕЛА

На край гірки вийшов чорнявий юнак, шумно дихнув повними грудьми і, ні до кого не звертаючись, вигукнув:

— Оце так Лопань!

Скляна луна обізвалася десь зовсім близько за парканом у кущуватій нехворощі проваль і схилів. Бузьковими хрестиками клечалася там колюча дереза, знову наливалася темнозеленою свіжістю вузьколиста трава й молода жалива продаїралася крізь жовту навалу щедрого листопаду. Сад удруге оживає цього химерного року, коли

одразу не збагнеш, чи вже скінчилося плідне літо й настає равня осінь, а чи, випередивши дві пори року, знову починається василькова весна. Ще не струсивши з себе плоду, зацвітали верхів'я крислатих каштанів, бралися фіалковим цвітінням положисті схили тінястих алей, сьомий місяць квігли троянди і завзято змагалися з ними жоржини, мальви, айстри, хризантеми, жасмін.

Пишноволоса дівчина на лавці під каштаном одвела очі від плюшевого томика „Академії“ і уважно глянула на зачарованого краевидом хлопця.

Власне, на хлопця він скидався мало, цей широкогрудий мужчина в короткому піджаці й широких штанях найновішого фасону. Трохи обважніла постать, неповоротка, хоч і повна гідності, вказувала людину під тридцять років.

Спокійний після раптового захвату, стоїть він край саду, що зеленкуватими трикутниками збігає униз і круто обривається за рідким парканом. Розрахованим рухом виймає з кишені штанів білу хусточку, повільно, ніби знаючи, що за ним хтось стежить, витирає високий лоб під чорною хвилястою шевелюрою, так само невимушено ховає хусточку і йде просто до каштана, де під розлогим віттям на зеленій лавці розташувалася дівчина.

Вона ледь помітно зашарілась і зручніше притиснулась до залізної спинки лавки. Намагалася

знову читати, але літери розпливалися перед очима, мозок не сприймав їх, полонений думкою: що ж робитиме далі чорнявий чубрій? Мабуть, підійде, сяде поруч і почне розмову, щось він дивиться пильно в цей бік і йде просто сюди... І ще якась думка настирливо поривалася до свідомості, але збагнути її дівчина не встигла.

Чубрій підійшов до лавки, дмухнув на неї, щоб змести пилку, і сів, увічливо промовивши:

— Тут вільно?

Дівчина не відповіла.

Випередивши ніякову мовчанку, крихко закректала на каштані сорока і, киваючи довгим чорним хвостом, полетіла на Володимирську гірку.

Тріснула на дереві суха гілка, стиглий плід каштана луснув на білому береті чубрієвої сусідки. П'ять горіхів бурштиновими кулями розлетілися в різні сторони; один з них поціли в чубрієвого лоба. Юнак спіймав його на льоту й ввічливо подав дівчині:

— Натє, це ваше ...

Сусідка взяла горіх.

Радий приводу заговорити, збираючи решту, чубрій посміхнувся:

— Так вам і треба.

Дівчина не розуміла.

— Ото треба відповідати, коли до вас звертаються ...

Тоді посміхнулась і зняковіла від несподіванки дівчина. Надвечірнє сонце, подовжуючи тіні дерев, світило їй в почервонілу щоку, переливалося на пухнастих волосинках край шиї і вибухло золотом на важкій косі, коли вона зняла берет, щоб потерти голову в тому місці, де вдарив каштан.

— Боляче? — співчував сусід. — Нічого, це нащастя. Беріть ще горіхів. Усе беріть.

— Ні, решту беріть собі, — одказала дівчина й знову розкрила книжку.

На якусь мить замовк і чорнявий сусід, немов прислухаючись до зовнішніх звуків.

Простовіч на Дніпрі дрібно стукав маленький білий катер, швидко тягнув униз велику чорну баржу. Неправильними квадратами жовтіли на ній дві скирти соломи. Під Трухановим островом беззвучно захлинався парюю коричневий пароплав. Десь на гранітуванні берегів дзвеніли об рейку грабарі, цвірінчали на кущуватій акації іржаві горобці і якась пташка вчилася вимовляти літеру „ц“. Леліла на річці вода, спокійна й тиха, як блискучий лінолеум.

— Можна подати запитання? — навмисне офіційно, піддражняючи сусідку, звернувся чубрій. — Ви киянка?

Дівчина відірвалася од книжки.

— Киянка, а що?

— Я так і думав.

— Справді?— зацікавилась дівчина.— Хіба у нас є щось відмінне від інших городянок?

— Ну да є. Я саме такими і уявляв собі киянок ще в Харкові — пишними, білявими і з косами, як ви.

— А в Харкові, ви кажете, навпаки?

— Ні, що ви?— аж образився юнак.— За кого ви мене маєте? Слухайте, як вас... До речі, як вас звати?

— Це не важно.

— Ні, це важно. Справді, скажіть, як вас звать? Ну, давайте знайомитись. Мене звати Аркадій, а вас?

— А мене ніяк. Це не потрібно.

— Та киньте ви нудну умовність. Неодмінно треба, щоб хтось знайомив сторонній. Це пережиток, скажу я вам. Ну, кажіть, як вас звать?

— Ні, я вам цього не скажу,— рішуче одказала дівчина.

— Дивно,— ображено протягнув Аркадій.— Зовсім дивно. Особливо з харків'янами, скажу я вам, ви можете вільно знайомитись. Сюди привезли найповажніших людей. Я от, наприклад у наркоматі працюю.

— В наркоматі? Якому?

Аркадій назвав.

Це на дівчину ніби вплинуло. Вона пильно

глянула на сусіда, щось хотіла була сказати, потім передумала й кокетливо засміялася.

— А імени свого я все таки не скажу!

— Ну, то я сам відгадаю. Знаєте, я дуже часто вгадую імена. Дар у мене такий од „бога“: гляну у вічі й одразу скажу, як вас звати.

— Це цікаво. Вгадуйте.

Аркадій глянув дівчині просто у вічі. Вони були сині й бездонні, як морозяне небо. В їх чорних зіницях, мов у мікроскопічних дзеркалах, парубок бачив себе. Забувши на мить, про що йшла мова, він мимохіть поправив пасмо волосся, що неохайно спадало на око.

— Ну, то як мене звать?

— Тамара,— вимовив Аркадій перше жіноче ім'я, що сплило на думку.

Сусідка глузливо засміялася.

— Ех, ви, угадько!

— Що, не так? — загарячився юнак.— Ну, тоді,— він ще раз пильно глянув дівчині в обличчя.— Тоді вас звать... Почекайте, а де я вас раніше бачив? Ми з вами ніде не зустрічалися?

— Уві сні,— жартувала дівчина.

— Мабуть,— посміхнувся Аркадій.— Це так буває, що коли дівчина сподобається, то здається, ніби її знаєш увесь вік...

— Ну, ну, годі вам признаватися. Рано ще... Краще вгадуйте, як мене звать...

— Да. Так звать вас,—на якусь мить він заплющив очі.— Звать вас... Таїса! Правда?

— Уявіть собі, що правда,—здивовано глянула на нього дівчина.— Відки ви дізналися?

— Невже правда? Я ж кажу, що в мене це од „бога“. Я ще й не те можу. Хочете, Таїсо, я розповім вам, де ви працюєте?

— Серйозно?

— Цілком. Тільки це в мене виходить лише тоді, коли я йду. Давайте походимо, покажете харківському провінціалові київські красоти. А я вам покажу, який з мене чарівник. Ходімте, годі вам тут сидіти...

Дівчина почала згоджуватися.

— Куди ж ми підемо?

— А я знаю? Ведіть, куди хочете. Ви ж тут старожил, а я, можна сказати, двотижневий киянин. Пішли?

— Ну, та вже ходімо. Підемо в Маріїнський парк. Хочете?

Таїса встала. Аркадій хотів було взяти її за руку, але дівчина різко кинула:

— Тільки без цього...

— Так краще чаклувати,—вийшов із ніякового стану юнак, проте намагання свої облишив.— „Усьому свій час“,—подумав він.

Якийсь час ішли мовчки. Стежка вела понад рідким парканом, що химерно покрученою лінією

окреслював сад імени Першого Травня. За парканом одразу починались провалля і давні, як світ, бекеття жовтих круч. Внизу, там, де вони кінчалися, майже коло самого Дніпра, тонкими лініями нотного паперу вилися трамвайні колії. Приглушено деренчав на них трамвай несподівано зеленого кольору.

— Це спробний,—пояснила Таїса.— Трамвайний трест вишукує нові кольори для фарбування вагонів.

Аркадій щиро дивувався.

— Справді! Зелені вагони дійсно кращі від малинових. Як до цього раніше не додумались у нас, у Харкові?

— Що там у вашому курному Харкові!—жартівливо кпинила дівчина.—Хіба то столиця була? Ось Київ,—це інша справа! Це природний центр...

— Ну, ну, ви не дуже,—в тон їй загрожував Аркадій.—Майдан Дзержинського в Харкові бачили?

— Я в Харкові не була.

— Отож і мовчіть. Берлін, а не місто.

— А ви й у Берліні були?

— Може, і був,—загадково відповів Аркадій. Дівчина спинилася.

— Задається... А гляньте, як паркан списали.

— Я вже помітив. Позалишали сліди свої різні юні Моті, Вані й Перемети. Дайте і я розпишусь.

Аркадій вийняв з кишені червоний олівець і товсто написав на дошці: „Аркадій Рудим і Таїса“.

— Як ваше прізвище, Таю?

— Що, і ви на паркані пишете? Тьфу, як вам не соромно! Хоч мене не пишть. Закресліть зараз же, я вас прошу.

— Я ще й прізвище ваше напишу!

— Киньте ви, бо я справді розгніваюсь... А ваше прізвище Рудим?— прочитала вона на дошці.— Ну да, я так і знала...

— Що ви знали? Мое прізвище?

— Я знала, що ви Рудим...

— Це цікаво... Відки ж ви знали?

— Відти ж, відки ви знали, що я Таїса,— загадково відповіла дівчина й пішла вперед.

Сонце вже сідало за нагромадження будівель над деревами Володимирської гірки. Бабине літо бриніло над містом голубою вазою, рожевіли її береги над західним обрієм. Сухе прозоре повітря й урочиста тиша, мов у горах, учуднювали рідкі звуки, і просте цвірінчання іржавих горобців музикально дзвеніло в хащах парків.

— То ви так і не сказали, де я працюю,— порушила тишу дівчина.— Цікаво ще раз перевірити вашу спостережливість...

— Зараз скажу, почекайте. Я трохи замислився. Знаєте, коли я стикаюся з природою віч-на-віч,

мене завжди охоплює якийсь дивний настрій, роздумливий і тривожний, як у аеропасажира.

— Ах, який ви чутливий!— не то іронічно, не то захоплено кинула дівчина.— Ну, ну, кажіть далі. Я люблю ліричні розмови...

— Ні, я цілком серйозно... Знаєте, оці бескеття, давні, як світ, оці дерева, під якими цілі покоління купців і дворян ходили, цей запліснявілий паркан, на який, можливо, спиралися і споглядали ці ж самі красоти тоненькі гімназисточки й верткі юнкери,— вони навівають думки про смерть, про тлінність і нікчемність людського віку перед природою та її величчю.

— Годі. Облиште. Подібне я десь читала... Не вдавайте з себе байронівського юнака, це не підходить до вашої комплекції. Краще вгадуйте мою професію...

Аркадій хотів не на жарт образитись, але потім згадав, що розгніватись зараз— це значить втратити цю кияночку, зовсім непогану й розумну. Хто зна, що з цієї зустрічі вийти може?— І продовжував дружньо:

— Я цілком щиро, ви киньте іронізувати. Не винен же я, що ці сентенції вам знайомі: мене просто вражає, приголомшує велич природи, і незбагненні химери, і невідомі шляхи. Справді, хіба не дивує, не примушує вірити в містичні властивості випадку така річ, як наша зустріч.

От візьміть себе: росла десь у Києві дівчинка, вчилася, може, в семирічці, потім працювала на швацькій фабриці, виростала на рум'яну красуню, щоб зустрітися тут...

— То, значить, ви маєте мене за швачку?

— Ні, то я так, для прикладу. Правда, раніше я справді гадав, що ви працюєте десь на швацькій фабриці, але після ваших реплік починаю вагатися. Ви, мабуть, студентка або вчителька. Так?

— Ні, перше ваше визначення ближче до істини. Я скромна робітниця трикотажної фабрики...

— Значить, читали багато,— зауважив Аркадій і продовжував:— Так от. З другого боку я. Ріс собі десь у Харкові, вчився, працював у наркоMATI, а природа для того, щоб звести нас тут, у Пролетарському саду, взяла та й перенесла з Харкова до Києва аж цілу столицю!

— Я щось подібне читала десь,— невблаганно розвіювала Аркадіїв філософічний настрій киянка.

Цього разу він уже не зміг подолати обурення й напружено замовк.

Сходили на місток, що з'єднував сад імени Першого Травня з Пролетарським. На містку метушився хлопчик з ранцем на спині. Він ніяково посміхався, не в силі стриматися, хоч знизу йому гукав юнак у синьому комбінезоні:

— Та не смійся. Махай рукою! Шапкою махай, ніби когось вітаєш. Ого який ти нездара!— і не-

задоволений оператор все ж крутив ручку кіноапарата.

— От і ми з вами [на кінофільм потрапили,— сказала киянка, як перейшли міст.

Аркадій похмуро буркнув:

— Зайвий доказ незбагненності примх життя. Чи думали ви про це двадцять хвилин тому?

— От, та це ж Карфункель з „Майстрів часу“. Тільки вчора читала. Киньте зрештою свої дешеві сентенції...

Аркадій спинився:

— Слухайте, Таю. З вами не можна говорити...

— Зі мною не можна говорити не щиро. А ви весь час себе вигадуете...

Аркадій знову знітився. По хвилі вирішив ужити найвипробованішого заходу.

„Найкраща брехня — правда“,— згадався якийсь мудрець з семінарських підручників.

— А ви розумна дівчина,— захоплено, ніби мимохіть, промовив він і пильно глянув на Таю: як реагуватиме киянка тепер?

Та дівчина не помітила його „інтелектуального“ прийому.

— Гляньте, яка краса!— показала вона навколо.— Де ви бачили такий сад у Харкові?

— Та я не сперечаюся. Що краса, то краса. Тільки я цей парк уже знаю...

— А я думала, що перша показую вам столицю,—з удаваним жалем промовила дівчина:—аж він уже з іншою тут був...

— Ні, що ви! Крім вас, я не знаю в Києві жодної жінки. Просто я часто буваю в будинку уряду. На засіданнях...

— Да?—в Таїсиних очах блиснуло щось таке, що Аркадій прийняв за захоплення.—Ну, тоді ходітьте додому, раз вам тут усе відомо...

— Ходітьте, а о восьмій годині зустрінемося знову. Добре?

— Там буде видно,—щось обмислюючи, одказала Таїса.—До речі, де ж ви живете в Києві, товаришу Рудим?

— Покищо в „Континенталі“. Але ось побудують дім і...

— В „Континенталі“?—перепитала дівчина.—О, то значить ми з вами сусіди. Це добре, проведете мене додому...

— А ви що, живете на вулиці Карла Маркса?

— Ну да...

— О, то ви в самому центрі міста живете! А я боявся—думав, може, на Деміївці десь...

...Виходили з парку. Йшли довгою алеєю понад вулицею Революції. Шаруділо під ногами жовте листя тополь, терпко пахло виноградним вином і лежалими яблуками. Продиралися крізь крилате листя й мисгорукі віти дерев косі про-

мені вечірнього сонця, срібними зайчиками блигали на чорних стовбурах дубів і кленів.

Майдан III Інтернаціоналу зустрів молодят потоком таксі, зелених автобусів, фордів і ГАЗ'ів. Тьмяно блищав мокрий асфальт, кліпав зеленими вогниками світлофорів і м'яко шерехтів під шинами машин.

Ех, і рушила ж машина,
Не машина, а душа,
Тільки шини, тільки шини,
А під шинами соша...—

почав декламувати Аркадій, як тільки вийшли на майдан.

— Чиї це поезії ви читаете?—поцікавилася Таїса.—Чи не власні часом?

— Ні, це якогось нового поета. Не пам'ятаю. Давно колись читав, але ці рядки врзались у мозок. Знаєте, вони добре передають звук: „Тільки шини, тільки шини, а під шинами соша!“

Як ілюстрація до вірша, зовсім близько від них залопотіли шини чорного, блискучого лінкольна. За якусь мить він уже здалеку світив круглими рубіновими вогниками, проте Аркадій встиг помітити людину, що їхала в авто: поруч шофера, в наглухо застебнутій шинелі, сидів нарком.

Аркадієві здалося, що і нарком помітив їх і навіть кивнув головою на знак привітання, хоч

то, напевне, машина підстрибнула в цьому місці, і йому тільки так здалося.

— Хто це поїхав? — запитала Таїса.

— Як? — здивувався Аркадій. — Ви не знаєте? Як вам не соромно! Це ж...

І він назвав прізвище людини, обличчя якої можна часто бачити на великих портретах.

— Невже? — здивувалася Таїса. — І він до вас вітається?

— Хіба й ви спостерегли? Я думав, що то мені здалося. Значить, він мене таки помітив. Ну да, ми з ним часто зустрічаємось... на засіданнях.

— Я вам заздрю. Це щастя — працювати близько таких людей.

— А як же, — цілком зрозуміло...

Коло „Континенталя“ Таїса зупинилася.

— Ходітьте далі, — запротестував Аркадій. — Я ж не можу вас тут лишити. Ходітьте, я одведу вас додому. До речі, довідаюсь, де ви живете.

— Але я вже дома.

— Як, — не розумів Аркадій. — Ви дома? Де ж ви живете?

— Тут, в „Континенталі“...

— В „Континенталі“!..

Аркадій остовпів. Він дивився на Таїсу широко розкритими очима і з несподіванки не міг вимовити й слова. Засмагле лице його раптом зблідло й спітніло, на лобі набрякла синя жилка.

— Чого ви? — ніби не розуміючи, говорила дівчина. — Заходьте!

Аркадій покірно повернувся до дверей готеля. Стримуючи сміх, рушила за ним Таїса.

Їм назустріч з млинкових дверей готеля вискотився вусатий швейцар.

— А! — вигукнув він. — Здоров, Аркашо! Ти й досі ніде не працюєш? У нас тут є...

Простягнута рука швейцарова зависла в повітрі. Аркадій люто глянув у його бік і, прошепотівши брудну лайку, рішуче повернувся до супутниці.

— Слухайте, Таїсо, то ви мене тут бачили?

— І тут, і в іншому місці. Пригадуєте Трушівці й колгосп, де ви були рахівником? Ну, ви ще там всю роботу провалили... Пригадуєте? Чи це у вас так часто трапляється?..

Аркадій пригадав:

— Товаришка Шелест? Уповноважена ЦК по хлібозаготівлях?

— Колись, — відповіла Таїса. — А тепер секретар вашого „знайомого“ наркома.

Осінь, 1934 р.,
Київ.

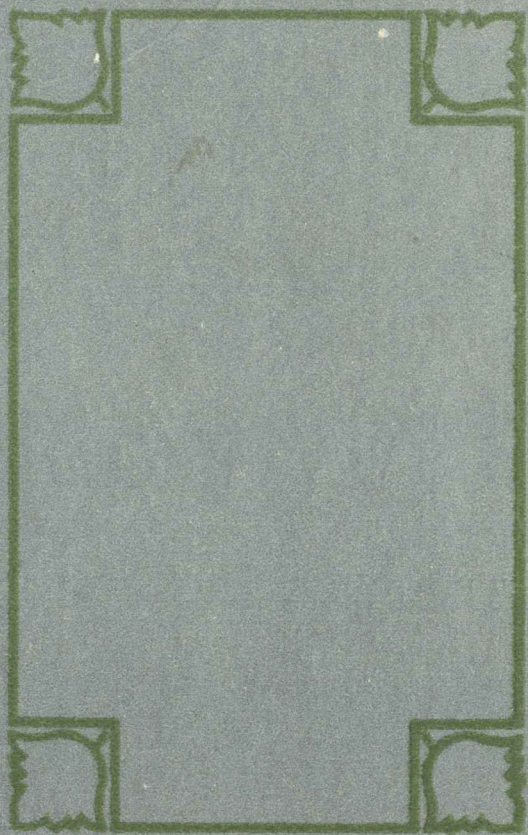
З М І С Т

Не вмирайте, діду	5
Човен підпливає до берега	120
Секретар Наркома	130

Ціна 1 крб. 25 к. Папка 40 к.

Друкарня ім. М. В. Фрунзе. Харків.
Донець-Захаржевська, 6 Уповноваже-
ний Головліту № 5392. Зам. № 35.
Тир. 15000. 4²/₃ друк. арк.

Видання № 497. Папір ф. 72x110—48 кг.
2²/₁₆ пап. арк. 1 пап. арк. 85 000 літ.
Здано в роботу 15-1—36 р, Підписано
до друку 11-III—36 р.

Ціна 1 крб. 65 коп.